

ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ
ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

10-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԴԱՎԻԹ ԹԻՆՈՅԱՆ

2021

ՄՈԴՈՒԼ 2

ԹԵՄԱ 2.

Հայկական լեռնաշխարհի պետությունները Ք.ա. IX-III դարերում

Հիմնական հասկացություն	Երկրորդ մակարդակի հասկացություն	Ընդհանրական խաչվող հասկացություններ
քաղաքակրթություն	«Պատճառ-հետևանք», «Ժամանակ, տեղ, տարածություն» «Վիճակագրություն»,	Օրինաչափություն

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

1. Պետականության զարգացման ինչ էտապներ են տեղի ունեցել Ք.ա 1-ին հազարամյակում
2. Ինչ դեր է խաղացել արտաքին վտանգի գործոնը Վանի թագավորության ձևավորման հարցում:
3. Ինչ դերակատարում է ունեցել Վան-Ասորեստան հակամարտությունը Հայկական լեռնաշխարհում տնտեսական և քաղաքական վերելքի ապահովման հարցում:
4. Որոնք էին Վանի թագավորության անկման խորքային պատճառները:
5. Որոնք էին պարսկական տիրապետության դժվար հաստատման պատճառները:
6. Ինչ դերակատարում ունեցավ արտաքին գործոնը Ք.ա 4-րդ դարում Հայաստանի անկախության վերականգնման հարցում:

ՏԵՐՄԻՆՆԵՐ

Ուրարտու, սեպագիր արձանագրություն, Ասորեստան, Արգիշտի, դիցարան, Երվանդականներ, հելլենականություն, Առաջավոր Ասիա

ՎԵՐՋՆԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

Գիտելիք

Վերլուծի և քննարկի Ք.ա. IX-III դարերի պետությունների ձևավորման, զարգացման և անկման առանցքային պատմական իրադարձությունները, դրանց պատճառահետևանքային կապերը, այդ պետությունների ունեցած դերակատարումը համաշխարհային պատմական գործընթացներում:

Արժեհամակարգ-կարողություն, հնարավորություն

Հետազոտի պատմական այն գործընթացները, որոնք ստեղծեցին հնարավորություն, հայկական պետականության ձևավորման և զարգացման համար:

Հմտություն- սանը հետազոտելով զանազան պատմական աղբյուրներ կզարգացնի ակադեմիական հետազոտական հմտությունը:

2.1 Վանի թագավորության ձևավորման պատճառները և հաստատումը. կենտրոնացված պետության ստեղծումը (1ժամ)

Վանի թագավորության առաջացումը: Հայկական լեռնաշխարհի տարածքում Ք. ա. 830-ական թվականներին ձևավորվել էին մի քանի հիմնական կենտրոններ, որոնց շուրջ համախմբված էին համադաշնություններ կազմած մանր պետական կազմավորումները: Դրանցից ամենամեծը Արարատյան դաշտում, Սևանա լճի ավազանում, Սյունիքում և հարակից շրջաններում տարածվող էթիոնի երկրի համադաշնությունն էր: Դա փաստորեն Հայկազունների Արարատյան թագավորությունն էր՝ իր համադաշնությամբ:

Լեռնաշխարհի հյուսիսարևմտյան շրջաններում կազմվել էր Դիաուխիի (Տայք) շուրջ համախմբված մյուս համադաշնությունը:

Երրորդ խոշոր համադաշնությունը կազմվել էր հարավում՝ Վանա լճի ավազանում գտնվող Նաիրի թագավորության շուրջը: Դրա հիմքի վրա էլ բարձրացավ Վանի համահայկական հզոր պետությունը:

Ք.ա. IX դարի սկզբներից որպես մեկ միասնական թագավորություններ կայացող Նաիրին Ք. ա. մոտ 830-ական թթ. ունեցավ նոր և մեծ մայրաքաղաք՝ Տուշպան (Տոսպ, Վան): Այն հիմնադրել է Սարգուրի I-ը (Ք.ա. մոտ 835-825 թթ.), որը մայրաքաղաքի հիմնադրման մասին ասուրերեն գրված արձանագրություններում ներկայանում է «Նաիրի երկրի արքա, մեծ արքա, հզոր արքա, տիեզերքի արքա, արքաների արքա...» տիտղոսաշարով:

Ասորեստանյան աղբյուրներում թագավորությունը կոչվում է Ուրարտու, իսկ տեղական արձանագրություններում՝ Նաիրի և Բիայնիլի: Վերջինս կապվում է Վանի անվան հետ, այդ պատճառով էլ գիտության մեջ թագավորությունը հայտնի է նաև որպես Վանի թագավորություն: Աստվածաշնչում այն հիշատակվում է «Արարատյան թագավորություն» անվամբ: Սարգուրի I-ի օրոք Վանի թագավորությունը տարածվում էր ոչ միայն Վանա լճի ավազանում, այլև Հայկական Տավրոսից հարավ՝ Տիգրիսի վերին հովտում:

2.1 Վանի թագավորության ձևավորման պատճառները և հաստատումը. կենտրոնացված պետության ստեղծումը (1ժամ)

Հարցեր

1. Ի՞նչ խորքային ներքին պատճառներ կային կենտրոնացված պետության ձևավորման համար:
2. Ինչպիսի/ դերակատարում է ունեցել արտաքին վտանգի գործոնը կենտրոնացված պետության ձևավորման համար:
3. Ինչո՞ւ էր այս պետությունը անվանվում տարբեր անվանումներով, ներկայացրեք և հիմնավորեք:

2.2 Հայկական լեռնաշխարհի քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային միավորման նախադրյալները և ընթացքը (ընդհանուր քաղաքաշինական միջավայր ընդհանուր դիցարան, գրային համակարգեր)

Իշպուինիի գահակալությունը: Ք.ա. մոտ 825–810 թթ. Տուշպա–Վանի տիրակալն էր Սարգուրի I-ի որդի Իշպուինի արքան: Վանի թագավորության հզորացման և տարածաշրջանային տերություն դառնալու գործում կարևոր դեր են խաղում Իշպուինիի օրոք սկսված և նրա որդի Մենուայի գահակալության ընթացքում շարունակված բարեփոխումները:

Իշպուինիի գահակալության առաջին շրջանում անցկացված բարեփոխումները կապված էին միայն նրա անվան հետ, իսկ երկրորդ շրջանում համակառավարիչ է հանդես գալիս նրա որդի Մենուան, ինչը երևում է նրանց համատեղ արձանագրություններից:

Եթե գրային բարեփոխումը՝ տեղական սեպագրի ստեղծումը, տեղի է ունեցել Իշպուինիի կառավարման սկզբնական շրջանում, ապա կրոնական բարեփոխումը՝ ողջ թագավորության համար միասնական դիցարանի (պանթեոնի) ստեղծումով, կատարվել է նրա գահակալության երկրորդ շրջանում: Դրանով է պայմանավորված, որ դիցարանի արձանագրումը «Խալոյան դարպասի» վրա, որին հետագայում մեր ժողովուրդը կոչեց «Մհերի դուռ», կատարվել է երկուսի անունով: Դիցարանում միավորված էին նախկին Նաիրյան համադաշնության երկրների աստվածությունները:

Իշպուինիի օրոք սկսվեցին և Մենուայի օրոք շարունակվեցին ռազմական ոլորտի բարեփոխումները: Նախկին դաշնային աշխարհագրի փոխարեն ստեղծվեց արհեստավարժ կանոնավոր բանակ:

Դրանց շնորհիվ Իշպուինին արձանագրեց առաջին խոշոր ռազմական հաջողությունները: Ք.ա. 820–ական թթ. վերջին Ուրմիո լճի ավազանի հարավում նա ընդլայնեց թագավորությունը՝ ներառելով Արդինի–Մուսասիր երկիրը: Դեպի հյուսիս կատարած արշավանքների արդյունքում նա Հայկական լեռնաշղթան դարձրեց թագավորության հյուսիսային սահմանը:

Թագավորության հզորացումը Մենուայի գահակալության շրջանում: Մենուայի միանձնյա կառավարման շրջանում (Ք. ա. մոտ 810–786 թթ.) Վանի թագավորությունը աննախադեպ վերելք է ապրում: Երկիրը տնտեսապես հզորացնելու համար Մենուան կատարում է բազմաթիվ գործեր, որոնցից հատկապես նշանավոր է 72 կմ երկարությամբ «Մենուայի ջրանցքի» կառուցումը (այն օգտագործվում է մինչ օրս):

Մենուայի առաջին քայլերից մեկն է լինում Հայկական լեռնաշղթայի արևելյան հատվածում ամրապնդվելը: Այս տարածքի գրավումից հետո Արարատյան դաշտում՝ Արաքսի աջ ափին, Մենուան հիմնում է ռազմավարական խոշոր հենակետ՝ Մենուախինիլին:

Պետության հյուսիսարևմտյան սահմաններն ամրապնդելու նպատակով Մենուան արշավում է Դիաուխի (Տայք) երկրի դեմ և հարկատու դարձնում այն:

Հարավարևմտյան ուղղությամբ նրա բանակը հաղթարշավով հասնում է մինչև Ասորեստան:

Արևմուտքում Մենուայի զորքերն անցնում են Եփրատը և հարկատու դարձնում Մելիտեայի (Մելիդ, Մալաթիա) թագավորությանը:

Ուրմիո լճի ավազանի հարավում գտնվող Մանայի թագավորությունը լիովին ընդունում է Մենուայի գերիշխանությունը: Ասորեստանի փորձերը՝ ինչ-որ կերպ կասեցնելու Վանի թագավորության առաջխաղացումը Ք. ա. 791 թ., ավարտվում են անհաջողությամբ:

Մենուայի հաղթարշավների շնորհիվ Հայկական լեռնաշխարհի հիմնական մասը միավորվում է մեկ պետության մեջ, իսկ հյուսիսային շրջանների իշխանությունները, թեպետ չեն մտնում Վանի տերության մեջ, բայց, ընդունելով նրա գերիշխանությունը, հարկատու են դառնում:

Մենուան առաջին հաղթանակներն է տանում տարածաշրջանի խոշորագույն պետության՝ Ասորեստանի նկատմամբ և համահայկական առաջին՝ Վանի թագավորությունը վերածում գերտերության:

2.2 Հայկական լեռնաշխարհի քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային միավորման նախադրյալները և ընթացքը (ընդհանուր քաղաքաշինական միջավայր ընդհանուր դիցարան, գրային համակարգեր)

Հարցեր

1. Որո՞նք էին միասնական պետականություն ձևավորելու տնտեսական դրդապատճառները:
2. Ի՞նչ դերակատարում ունեւ հնագույն շրջանում կրոնը, որն էր միասնական դիցարան ձևավորելու անհրաժեշտությունը:
3. Ներկայացրեք գրային համակարգի կարևորությունը, ինչո՞վ էր դա կարևոր պետության համար, հիմնավորեք:

2.3. Թագավորությունից աշխարհակալություն. կենտրոնացված կառավարում արհեստավարժքանակ, Վանի թագավորություն-Ասորեստանի հակադրություն. փարածաշրջանային տերություն (1Ժամ)

Արգիշտի I: Արգիշտի I-ի գահակալության տարիներին (Ք.ա. 786–764 թթ.) Վանի թագավորությունը հասնում է հզորության գագաթնակետին: Ք.ա. 785-783 թթ. ընթացքում նա արշավում է դեպի Դիաուլսի, իր տերությանն է միացնում Սևանա լճի ավազանի իշխանությունները, ամրապնդում է իր թագավորության դիրքերը Ուրմիո լճից հարավ-արևմուտք: Արգիշտին խոշոր արշավանք է ձեռնարկում դեպի արևմուտք՝ Փոքր Ասիայի տարածք: Նա կրկին գրավում է Մելիտեան ու այլ երկրներ՝ վերադառնալով տասնյակ հազարավոր ռազմագերիներով և մեծ ռազմավարով:

Ք.ա. 782 թ. Վանի զորքերը շարունակում են հաղթարշավը դեպի Ալիշտու՝ Ադստի հովիտ: Նույն թվականին Արարատյան դաշտում հիմնադրվում է Էրեբունի ամրոցը:

Հաջորդ տարի Արգիշտին ոչ միայն պարտության է մատնում ասորեստանյան զորքերին, այլև շարունակում է հաղթարշավը դեպի հարավ՝ Զագրոսյան լեռներով հասնելով մինչև Պարսուա (հետագայի Պարսք) և Բաբելոնի երկիր, որը ձգվում էր մինչև Պարսից ծոց: Դրանով Արգիշտին շրջափակման մեջ է վերցնում Ասորեստանը երեք կողմից՝ հյուսիսից, արևելքից և հարավից:

Այսպես՝ Արգիշտի I-ի առաջնորդությամբ ստեղծվում է Վանի աշխարհակալությունը:

Բազմաթիվ արշավանքներով ուղեկցվող արտաքին քաղաքականությունն Արգիշտին շարունակում է վարել նաև հետագա տարիներին:

Արգիշտի I-ի բուն թագավորությունը ձգվում էր Ուրմիայի ավազանի հարավից մինչև Զավախք, Սևանա լճի ավազանից և Կուր գետից մինչև անդրեփրատյան աջափնյա շրջաններ (ներառյալ Մելիտեան), Կորդվաց լեռներից մինչև Ճորոխի ավազան:

Նրա գերիշխանության սահմաններն ավելի լայնածավալ էին ընդգրկում էին Փոքր Ասիայի արևելյան պետությունները և մերձուրմյան ավազանի մի քանի երկրներ, իսկ հարավում՝ մինչև Բարսից ծոց, Բաբելոնիան ներառյալ:

Արգիշտի I-ի հեռավոր արշավանքն էր ամենանշանավորը թերևս Բաբելոնիայի նվաճումն էր: Վանի թագավորության՝ Առաջավոր Ասիայի հզորագույն տերություն դառնալը փաստագրված է նաև նրա գլխավոր մրցակից Ասորեստանի զորքերի գերագույն հրամանատարի խոստովանության մեջ, համաձայն որի՝ հայոց մեծ տիրակալի «անունն անգամ ահարկու է որպես ծանր հողմ, նրա ուժերը մեծաքանակ են»...

Այսպիսով՝ հայոց մեծ տիրակալ Արգիշտի I-ի օրոք Բիայնիլի-Ուրարտու-Արարատ թագավորությունը հասավ աննախադեպ հաջողությունների՝ վերածվելով Առաջավոր Ասիայի հզորագույն ուժի:

Սարգուրի II. Չորս ծովերի տերությունը: Վանի թագավորության հզորությունը շարունակվում է Սարգուրի II-ի օրոք (Ք.ա. 764–735 թթ.): Նրա առաջին արշավանքները նպատակ ունեին սահմանային երկրամասերում (Մելիտեա, Սևանա լճի ավազան, Արմե և Ուրմե երկրներ) վերա-

հաստատելու Վանի տերության իշխանությունը: Այնուհետև Սարգուրի II-ն արշավում է Մանա երկրի վրայով հարավ՝ կրկնելով հոր՝ Արգիշտի I-ի բացառիկ արշավանքն Ասորեստանի արևելքով դեպի Բաբելոն: Հայաստանյան բանակը մտնում է Բաբելոնիա՝ ավերելով երեք ամրոց և մոտ երկու տասնյակ քաղաքներ, տանելով գրեթե 40000 ռազմագերի և հարուստ ավար: Բաբելոնիայի վերանվաճումով հայոց աշխարհակալության հարավային սահմանը կրկին հասնում է Պարսից ծոց:

Այնուհետև Սարգուրի II-ը հասնում է նոր հաջողության. Վանի թագավորներից նա է առաջինը դուրս գալիս Միջերկրական ծովի արևելյան ավազան: Այդ հանգամանքն ավելի իրական էր դարձնում Ասորեստանի լիակատար ոչնչացման ծրագիրը, որը մշակվել էր դեռևս Արգիշտի I-ի օրոք:

Այսպիսով՝ Սարգուրի II-ի գահակալության ժամանակաշրջանում Վանի տերությունն ունեցել է տարածքային ամենամեծ աճը: Այն հյուսիսում հասնում էր Սև ծով, հյուսիս-արևելքում՝ Կուր գետ, արևելքում՝ Կասպից ծով, արևմուտքում՝ Փոքր Ասիայի կենտրոնական շրջան, հարավում՝ Պարսից ծոց, և հարավ-արևմուտքում՝ Միջերկրական ծով:

Սարգուրի II-ի կառավարման շրջանում նկատվում է շատ կարևոր անցում տերության կառավարման ոլորտում: Նա սկսում է վերացնել կախյալ (կամ «դաշնակից» համարվող) թագավորությունները՝ վերածելով պետության վարչական միավորների, դրանով իսկ համադաշնային կառավարման համակարգից անցում կատարելով կենտրոնացված պետության:

Ասորեստանի դիրքերի վերա կանգնումը: Ջագրոսյան լեռներով դեպի հարավ՝ մինչև Բաբելոն արշավանքներով Վանի տերությունը երեք կողմից շրջափակել էր Ասորեստանը: Եթե հաջողվեր նաև Սիրիայի տարածքով ու Եփրատի ավազանով հաղթարշավը մինչև Բաբելոն, կիրականանար Ասորեստանի լիակատար շրջափակումը:

Լիակատար շրջափակումից և ոչնչացումից խուսափելու նպատակով Ասորեստանը լուրջ քայլեր ձեռնարկեց: Ք.ա. 743 թ. Թիգլաթպալասար III-ը կարողացավ կասեցնել Վանի տերության՝ Եփրատի հովտով դեպի Բաբելոն շարժվող զորքերը: Ութ տարի անց՝ Ք.ա. 735 թ., Թիգլաթպալասար III-ն ի վիճակի եղավ արշավանք ձեռնարկելու դեպի Տուշպա: Մայրաքաղաքը գրավել նրան, իհարկե, չհաջողվեց, սակայն դրանով Ասորեստանը վերականգնեց իր դիրքերը՝ կրկին դառնալով Վանի տերության գլխավոր մրցակիցն Առաջավոր Ասիայում:

2.3 Թագավորությունից աշխարհակալություն. կենտրոնացված կառավարում արհեստավարժ բանակ, Վանի թագավորություն-Ասորեստանի հակադրություն. փարածաշրջանային տերություն

Հարցեր

1. Ինչպիսի՞ կարևորություն էր ներկայացնում արհեստավարժ բանակը կենտրոնացված պետության համակարգում, որոնք էին այդ համակարգի նախորդի համեմատ առարկայական առավելությունները:
2. Ի՞նչ նպատակով Վանի արքաների կողմից սկսվեց վերացվել նախկին ցեղային կառավարման համակարգը:
3. Ի՞նչ է իրենից ենթադրում տարածաշրջանային տերություն եզրույթը. Փորձեք տալ սահմանում:
4. Ո՞րն էր ըստ ձեզ 8-րդ դարի առաջին կեսին Վանի թագավորության քաղաքական աննախընթաց վերելքի պատճառները:

2.4. Վանի թագավորության անկումը (1ժամ)

Սարգուրի II-ի որդի Ռուսա I-ը (Ք.ա. 735–մոտ 710–ական թթ. վերջ) գահ բարձրացավ դժվարին մի շրջանում: Նա կատարեց պետական համակարգի և բանակի բարեփոխումներ:

Ռուսա I-ն արշավանքներ ձեռնարկեց դեպի Սևանա լճի ավազան՝ այնտեղ վերակառուցելով երկու խոշոր ամրոցներ և անվանակոչելով Խալդի և Թեյշեբա գերագույն աստվածների անուններով: Ռուսան գահընկեց արեց Արդինի–Մուսասիրի իշխանությանը տիրացած ասորամետ դրածոյին և գահին վերահաստատեց իր վստահելի կառավարչին: Արդինի–Մուսասիրը Խալդիի պաշտամունքի գլխավոր կենտրոնն էր, նրա «սրբազան քաղաքը»: Ք.ա. 719 թ. Ռուսա I-ի հարավային արշավանքները հանգեցրին Ասորեստանի նոր արքա Սարգոն II-ի հետ բախմանը: Վերջինս անհաջողություն կրեց: Այնուհետև Ռուսա I-ն արշավեց դեպի արևելք՝ նվաճելով մինչև Կասպից ծով ընկած նոր տարածքներ:

Ք.ա. 716 թ. աշնանը հյուսիսից անակնկալ հայտնվեցին քոչվոր կիմերների ցեղերը՝ ասպատակելով Վանի թագավորության տարածքները: Երկիրը հայտնվեց երկու ճակատով հարձակվող թշնամիների օղակում. Ռուսա I-ն անհաջողություններ կրեց:

Օգտվելով դրանից՝ Ք.ա. 714 թ. գարնանը Սարգոն II-ն արշավեց Վանի թագավորության դեմ: Նա չունեցավ առանձնապես մեծ հաջողություններ, սակայն վերադարձին մտավ Արդինի–Մուսասիր և թալանեց Խալդիի գլխավոր տաճարը: Իբրև հերոսություն ներկայացվող այս քայլը իրականում սրբապղծություն էր, քանի որ Արդինի–Մուսասիրը բաց սրբավայր էր, և ասորեստանցիները ևս գալիս էին այնտեղ պաշտամունքի: Ռուսա I-ին շուտով հաջողվել է հետ նվաճել Արդինի–Մուսասիրը:

Ք.ա. 743–713 թթ. մղած երեսնամյա պայքարի արդյունքում Ասորեստանին հաջողվեց վերականգնել իր դիրքերը՝ կրկին դառնալով Առաջավոր Ասիայի գերտերություններից մեկը:

Վանի թագավորությունը Ք. ա. VIII դարի վերջին և Ք.ա. VII դարի առաջին կեսին: Ռուսա I-ին հաջորդում է նրա որդի Արգիշտի II-ը: Վանի թագավորության համար այդ ժամանակ լուրջ թշնամի էին կիմերները, իր հերթին Ասորեստանն էլ Փոքր Ասիայում ձեռք էր բերել նոր հակառակորդ: Այս իրավիճակում մերձեցում է նկատվում Ասորեստանի և Վանի թագավորության հարաբերություններում:

Բիայնիլի–Ուրարտու–Արարատի վերջին ականավոր տիրակալը դարձավ Ռուսա II-ը (Ք. ա. մոտ 685–645 թթ.)՝ Արգիշտի II-ի որդին: Նա շարունակեց կառավարման համակարգի բարեփոխումը՝ համադաշնությունների համակարգից անցումը գերկենտրոնացված պետական կառավարման տարածելին: Զարկ տրվեց քաղաքաշինությանը, հիմնվեցին կամ վերակառուցվեցին բազմաթիվ ամրոցներ: Անցկացվեցին նոր ջրանցքներ, զարգացան արհեստներն ու առևտուրը:

Ք. ա. 660–ական թթ. սկզբին կրկին սրվում են հարաբերությունները Ուրարտուի և Ասորեստանի միջև: Վանի տիրակալը հիշատակվում է կիմերների հետ Ասորեստանի դեմ թշնամական գործողություններ ծրագրելիս:

Ռուսա II-ը կիմերների դեմ ռազմական պայքար չմղեց, այլ դիմեց դիվանագիտական հնարքի: Նրան հաջողվեց բարեկամական և դաշնակցային հարաբերություններ հաստատել կիմերների հետ և նպաստել նրանց՝ Փոքր Ասիայի արևելք տեղափոխվելուն: Կիմերները հաստատվեցին Կասպոփոխարևմտյան տարածքում, որը միջնադարյան հայկական աղբյուրներում նրանց անվամբ կոչվում է Գամիրք: Ռուսան կարողացավ Փոքր Ասիայի տարածքից կիմերներին ուղղել Ասորեստանի դեմ:

Ք. ա. 650–ական թթ. առաջին կեսին տեղի ունեցան ռազմական բախումներ Ասորեստանի և Վանի թագավորության միջև: Ուրարտուի դեմ ռազմական գործողություններ սկսեցին հյուսիսից հայտնված նոր հակառակորդները՝ սկյութները:

Թագավորության թուլացումն ու անկումը: Ռուսա II–ին հաջորդել են ևս մի քանի թագավորներ, որոնց ժամանակ պետությունը թուլացել էր: Վերջին հստակ թվագրվող արքան Սարգուրի III–ն է, որն ասորեստանյան արձանագրություններում հիշատակվում է Ք. ա. 643 թ.:

Համեմատաբար լուսաբանված է էրիմենայի որդի Ռուսա III–ի իշխանության շրջանը, որից մեզ հասած արձանագրությունները հայտնաբերվել են Վանա լճի արևելյան շրջանների և Արա րատյան դաշտի հնավայրերից:

Վանի արքայատոհմի իշխանությունն աստիճանաբար թուլանում էր: Պետության անկմանը նպաստեցին նաև հյուսիսից ասպատակող սկյութական ցեղերը Թե երբ է անկում ապրել Վանի թագավորությունը, ստույգ հայտնի չէ: Հիմքեր կան ենթադրելու, որ Վանի արքայատոհմից իշխանության անցումը հաջորդ արքայատոհմին կատարվել է Ք. ա. VII դ. վերջին առանց լուրջ պատերազմական գործողությունների, պալատական հեղաշրջման ճանապարհով:

Հայկական լեռնաշխարհի հարավ արևմտյան մասում Ք. ա. VII դարում ձևավորվել էր նոր հայկական մեծ իշխանություն՝ Հայկազունների գլխավորությամբ: Պարույր Հայկազունուն էլ վիճակված էր Ք. ա. 612 թ. հռչակել նոր թագավորություն: Վանի տերությունը կարևոր դեր է խաղացել հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության պատմության մեջ: Այսպիսով՝ Վանի թագավորությունը ամուր հիմքեր է նախապատրաստել հայկական հետագա միասնական պետությունների քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային զարգացման համար:

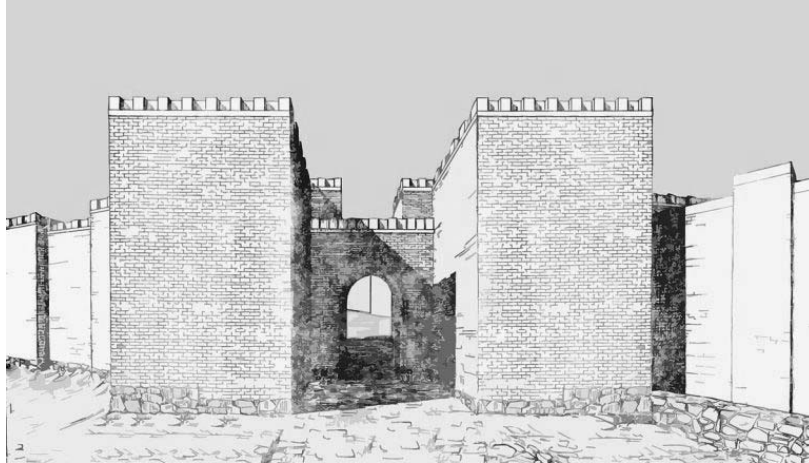
Վանի թագավորության անկումը

Հարցեր

1. Որո՞նք էին Վանի թագավորության անկման ներքին պատճառները:
2. Որոնք էին թագավորության կործանման արտաքին պատճառները:
3. Ինչպիսի՞ նշանակություն է ունեցել Վանի թագավորությունը հետագա հայկական պետականությունների ձևավորման հարցում. Փորձեք մեկնաբանել նրա ունեցած նշանակությունը:
4. Ըստ ձեզ ինչ դերակատարում է ունեցել Վանի թագավորությունը հայկական ինքնագիտակցության ձևավորման հարցում:

2.5. Ընկերային-տնտեսական կյանքը (1ժամ)

Երկրի հզորությունը և ռազ մաքաղաքական հաջողությունները մեծապես պայմանավորված էին տնտեսության զարգացման բարձր մակարդակով: Վանի թագավորությունը մեծ հաջողությունների հասավ գյուղատնտեսության և արհեստների բնագավառում: Կարևոր նվաճումներից էր ռոզման ջրանցքաշինական ցանցի ստեղծումը, որը նպաստեց գյուղատնտեսության ծաղկմանը: Բացի Մենուայի (Շամիրամի) 72 կմ երկարություն ունեցող ջրանցքից, Տուշպա-Վան քաղաքից ոչ հեռու կառուցվել են 25 կմ երկարություն ունեցող Ռուսայի ջրանցքը և «Ռուսայի ծով» կոչված ջրամբարը: Երևանում գտնվող Թեյշեբահնի (Կարմիր բլուր) ամրոցի մոտ մինչ օրս պահպանվել է մի ջրանցք, որը Հրազդանից թունելի միջով ջուր է մատակարարել Արարատյան դաշտին:

Լեռնային ու նախալեռնային շրջան ներում զարգացած էր անասնապահությունը: Վերելք էր ապրում առևտուրը:

Տնտեսության վերելքին նպաստեցին երկրի հարուստ մետաղահանքերի բուռն շահագործումը և մետաղյա գործիքների լայն օգտագործումը: Մետաղագործության հիման վրա զարգացան դարբնությունը, զինագործությունը, ոսկերչությունն ու արծաթագործությունը:

Վանի թագավորությունում լայնորեն օգտագործվում էր ստրկական ուժը, սակայն հիմնական արտադրող ուժը երկրագործ ու անասնապահ ազատ բնակչությունն էր:

Քաղաքաշինությունը: Վանի տիրակալներն առաջնահերթ նշանակություն էին տալիս ամրոցաշինությանն ու երկրի պաշտպանական համակարգի կատարելագործմանը: Մեծ թվով բերդ-քաղաքներ են կառուցվել ողջ տերության տարածքում, ինչի մեկնարկը կարելի է համարել Սարդուրի I-ի կողմից մայրաքաղաք Տուշպայի կառուցումը:

Մենուայի օրոք ավարտվեց Տուշպայի պաշտպանական ամրությունների կառուցումը, Մասիս լեռան ստորոտում հիմնադրվեց Մենուախինիլի քաղաքը: Պետության կենտրոնական շրջաններում և Ուրմիո լճի ավազանում հիմնվեցին տասնյակ ամրոցներ՝ ստեղծելով ռազմական հենակետերի մի հզոր շղթա:

Արգիշտի I-ը զարկ տվեց քաղաքաշինությանը՝ ստեղծելով այնպիսի խոշոր վարչատնտեսական կենտրոններ, ինչ պիսիք էին Էրեբունին, Արգիշտիխինիլին՝ Արարատյան դաշտում, մեկ այլ Արգիշտիխինիլի՝ Մուշի շրջանում:

Սարդուրի II-ը շարունակեց երկրի լայնածավալ քաղաքաշինությունը՝ հիմնադրելով Տուշ-

պայից ոչ հեռու գտնվող Սարդուրիխինի (Հայկաբերդ, Աստվածաշեն):

Ռուսա II-ն էրեբունիից ոչ հեռու հիմ նադրեց Թեյշեբաինի քաղաքը (Կարմիր բլուր հնավայր):

Բերդ-քաղաքների բարձրադիր մասերում կառուցվում էր 2-3 շարք պարիսպներով պատված հզոր միջնաբերդ-ամրոցը: Միջնաբերդում կամ ամրոցում բնակվում էր կառավարիչը՝ իր սպասավորներով և զինվորներով: Միջնաբերդի շուրջը փռված քաղաքը մեծ մասամբ նույնպես պարսպապատում էին: Քաղաքները կառուցապատվում էին հատուկ նախագծով, որի արդյունքում նրանք ունեին ուղիղ և զուգահեռ փողոցներ: Այդ մասում կային նաև արհեստանոցներ ու մառաններ: Արհեստավորների մեծ մասը բնակվում էր պարսպապատ քաղաքի տարածքում: Քաղաքային բնակելի տները բազմատեսակ էին՝ խրճիթներից սկսած մինչև ընդարձակ բնակարաններից բաղկացած շենքերը:

Միջնաբերդում լինում էր գերագույն աստճո, նաև տեղական աստվածության տաճար(ներ): Վանի թագավորության տաճարները մի քանի տեսակ էին: Մեկը Արդինի-Մուսասիրի հայտնի տաճարն էր, որի միայն պատկերն է մեզ հասել: Տաճարների այս ոճը հետագայում տարածում գտավ ամբողջ աշխարհում: Այդ ոճի հիանալի նմուշներից է Գառնիի հեթանոսական տաճարը Հայաստանում: Ուրարտական տաճարի մյուս տեսակը կոչվում է «Աստճո դարպաս» (այդպիսին էր «Միերի դուռը»):

Վանի տերությունը փաստորեն ծնունդ առավ Նաիրյան համադաշնությունից: Համադաշնությունների համակարգը բնորոշ էր Հայկական լեռնաշխարհին՝ սկսած Ք.ա. III հազարամյակից. հիշենք 17 երկրների դաշինքը Ք. ա. XXIII-XXII դդ. և Նաիրյան երկրների համադաշնությունները Ք.ա. II հազարամյակում: Վանի թագավորությունը կարևորագույն դեր խաղաց հայկական պետականության պատմության մեջ: Հենց այս թագավորության ժամանակաշրջանում՝ Ք.ա. VIII-VII դարերում, տեղի ունեցավ դարակազմիկ փոփոխությունը՝ բազմաթիվ իշխանությունների համադաշնու թյունից անցումը կենտրոնացված պետության:

Պետության կառավարման ոլորտում շատ կարևոր այդ անցումը նկատվեց Սարդուրի II-ի կառավարման շրջանում: Ռուսա I-ը շարունակեց քայլերը գերկենտրոնացված պետություն ստեղծելու ճանապարհին: Իսկ Ռուսա II-ի օրոք այս գործընթացը լիովին ավարտվեց: Ստեղծվեց կուռ համակարգով կենտրոնացված միապետություն, որի սկզբունքները պահպանվեցին ավելի քան մեկ հազարամյակ՝ մինչև Արշակունյաց թագավորության անկումը 428 թվականին:

Վանի թագավորությունը հինարևելյան տիպի բացարձակ միապետություն էր: Պետության գլուխ կանգնած թագավորի իշխանությունն անսահմանափակ էր և ժառանգական՝ հորից ավագ որդուն: Նրա ձեռքում էին կենտրոնացված երկրի գերագույն իշխանությունը, դատավարությունը, զինված ուժերի հրամանատարությունը և այլն: Թագավորը համարվում էր գերագույն աստված Խալդիի ներկայացուցիչը Երկրի վրա և իր բոլոր գործերը կատարում էր նրա անունից:

Թագավորին կից գործում էր Ավագների խորհուրդը, որի մեջ մտնողները համարվում էին արքայի «խորհրդականներ»:

Վարչական առումով պետությունը բաժանվում էր խոշոր մարզերի, որոնք կառավարվում էին արքունի կառավարիչների կողմից: Նվաճված երկրներում իշխանությունը կարող էր թողնվել նախ կին թագավորին կամ ցեղապետին, որը պարտավորվում էր հարկ վճարել և իր զորքով մասնակցել Վանի տիրակալի արշավանքներին:

Արձանագրություններում հիշատակվում են մի շարք գործակալությունների անվանումներ՝ «աշխարհակալ», «գավառակալ», «սահմանապահ կուսակալ» և այլն: Մեծ թիվ էին կազմում պետական համակարգի պաշտոնեությունն ու սպասարկող անձնակազմը. օրինակ՝ Տուշպայի

մոտ գտնվող Ռուսաստանի քաղաքի արքունի պալատը սպասարկող անձնակազմը բաղկացած էր 5507 հոգուց:

Բանակը: Կառավարման համակարգին զուգահեռ բարեփոխումներ իրականացվեցին նաև բանակում: Դեռևս Իշպուհինիի և Մենուայի օրոք սկսվել էր դաշնային զորաջոկատների և աշխարհագրորի փոխարինումն արհեստավարժ զինվորականությամբ: Նրանց ստեղծած արհեստավարժ բանակի կազմում Ռուսա I-ի օրոք առանձնացվեց «արքայական գունդը» (հեծյալ զորամիավորում ներից բաղկացած ընտրյալ ուժեր), ձևավորվեցին «մարզային զորքերը»:

Զինված ուժերի կորիզը կազմում էր արքունի մշտական զորաբանակը, որը խաղաղ պայմաններում տեղակայվում էր արքունական բերդերում, ամրոցներում և սահմանային զորանոցներում: Պատերազմների ժամանակ արքունի զորաբանակին միանում էին իշխանությունների զորամասերը, դաշնակից երկրների զինված ուժերը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև աշխարհագրային գնդերը:

Բանակը կազմված էր հետևակից, հեծելազորից և մարտակառքերից: Այն բաժանված էր 3-հազարանոց գնդերի, որոնք իրենց հերթին կազմված էին 50-ական զինվորից բաղկացած վաշտերից: Տերության ամենամեծ ընդարձակման տարիներին՝ Սարգուրի II-ի օրոք, երբ սահմանները ձգվում էին չորս ծովերի միջև, «Սարգուրյան տարեգրության» համաձայն՝ զինված ուժերի ընդհանուր թիվը շուրջ 350 հազար էր: Բնականաբար, այս թվի մեջ ներառված են նաև նվաճված ու հարկատու երկրների զինված ուժերը:

Զորքի գերագույն հրամանատարը արքան էր: Պատերազմի ժամանակ նրան օգնում էին առաջին և երկրորդ սպարապետները: Հիշատակվում են գնդապետեր, հարյուրապետեր, հիսնապետեր և տասնապետեր:

Բանակը ստորաբաժանվում էր ըստ զինվածության և մարտական հմտությունների՝ սակրավորների, սուսերավորների, նիզակավորների, աղեղնավորների, հետախույզների և այլն:

Արքաների կողմից կազմակերպվում էին զինախաղեր և մրցություններ:

Ուրարտուի զորաբանակում օգտագործում էին երաժշտական փողային գործիքներ և թմբուկներ՝ իրենց մար տիկներին ոգևորելու և հակառակորդին ահաբեկելու նպատակով:

Ուրարտուի բերդապահները խարույկի ազդանշաններով հեռավոր տարածություններից միմյանց հաղորդում էին թշնամու զորքերի տեղաշարժերի մասին: Պատերազմը Վանի թագավորության համար ստրուկների ձեռքբերման հիմնական աղբյուրն էր: Միայն Արգիշտի I և Սարգուրի II արքաների օրոք նվաճված երկրներից բերվել են կես միլիոնից ավելի ռազմագերի-ստրուկներ: Ստրուկներն աշխատում էին քաղաքների ու ամրոցների, տաճարների, ջրանցքների ու ճանապարհների կառուցման ու նորոգման վրա:

Ընկերային-տնտեսական կյանքը

Հարցեր

1. Ինչպիսի՞ կառուցվածք ուներ հասարակությունը Վանի Թագավորությունում:
2. Համեմատելով Համաշխարհային պատմությունից ձեր ստացած գիտելիքները. ինչպիսի՞ հասարակական ընդհանրություններ և հակադրություններ կարող եք մատնանշել:
3. Ո՞րն էր տվյալ շրջափուլում տնտեսության զարգացման հիմնական ցուցիչները. Փորձե՞ք հիմնավորել ձեր պատասխանները օրինակներով:

2. 6. Երվանդական Հայաստանը. Հայաստանը VI-IVդդ. Հայքը և Իրանը (2 ժամ)

Սկայորդի և Պարույր Հայկազուններ: Մովսես Խորենացու հաղորդման համաձայն՝ Ք.ա. VII դարի առաջին կեսին Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմուտքում վերականգնվել էր Հայկազունների ավագ ճյուղի իշխանությունը՝ Սկայորդու գլխավորությամբ: Այն համապատասխանում է սեպագիր աղբյուրների Արմե-Շուբրիա պետական կազմավորմանը: Ք.ա. 681 թ. Ասորեստանի Սենեքերիմ (Սինաքերիբ) արքայի որդիներ Սարասարը (Սանասարը) և Ադրամելեքը սպանում են իրենց հորը և փախչում Հայաստան: Նրանց ապաստան է տալիս Սկայորդին:

Ըստ Պատմահոր հաղորդման՝ Սկայորդու որդի Պարույրը միավորեց Վանա լճից մինչև Եփրատ ընկած ողջ տարածքը: Նա դաշինք կնքեց Մարաստանի (Մեդիա) ու Բաբելոնի հետ ընդդեմ Ասորեստանի: Ք.ա. 612 թ. դաշնակից զորքերը գրավեցին Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեն: Դրանից հետո Պարույր Նահապետը թագադրվեց Մարաստանի արքայի կողմից և ճանաչվեց Հայաստանի թագավոր: Երբ Ասորեստանը վերջնականապես ոչնչացնելու նպատակով դաշնակից զորքերը Ք.ա. 609 թ. Վանի շրջանով արշավում էին դեպի Ասորեստանի վերջին հենակետ Կարբեմիշ քաղաքը, այդ ժամանակ Վանն արդեն դաշնակիցների, այսինքն՝ Պարույրի իշխանության տակ էր:

Հայկազուն-Երվանդականների թագավորությունը Ք.ա. VI դարում: Ք.ա. 580-570-ական թթ. Պարույրի հաջորդներից նշանավոր դարձավ Երվանդ I Սակավակյացը: Նրա անունով էլ Հայկազունների մի ճյուղը համարվող արքայատոհմը ստացել է Երվանդական, Երվանդյան կամ Երվանդունի անվանումը:

Երվանդ Սակավակյացի օրոք հայոց թագավորությունն ուներ 40-հազարանոց հետևակ և 8 հազար հեծյալ զորք, որն այն ժամանակներում մեծ ուժ էր: Թագավորության սահմանները հյուսիս-արևելքում հասնում էին Կուր գետ, հյուսիս-արևմուտքում՝ Սև ծով, արևելքում՝ Մարաստան, իսկ հարավում՝ Հյուսիսային Միջագետք:

Երվանդ Սակավակյացը, Մարաստանի արքա Կիաքսարի դեմ պատերազմում անհաջողություն կրելով, պահպանել էր իր թագավորությունը, սակայն ստիպված էր ճանաչելու մարական գերիշխանությունը: Կարճ ժամանակ անց՝ արդեն Աժդահակի օրոք, նա ապստամբում է Մարաստանի դեմ: Ապստամբությունը ձախողվում է, և հայոց արքայական ընտանիքը մարական արքունիքի ծուղակն է ընկնում: Այն հարցին, թե որն էր նրա ապստամբության դրդապատճառը, հայոց արքան հպարտորեն պատասխանում է. «Ես ազատության էի ձգտում, քանզի լավ էի համարում, որ ինքս ազատ լինեմ և որդիներիս ազատություն թողնեմ»:

Մարաստանի գերիշխանությունը վերացվեց Ք.ա. VI դարի կեսին, երբ Երվանդ I-ի որդի Տիգրան I Երվանդյանը պարսից արքա Կյուրոս Մեծի հետ միացյալ ուժերով ապստամբեց Մարաստանի դեմ:

Ըստ հույն պատմիչ Քսենոփոնի՝ Տիգրան Երվանդյանը մտերիմ հարաբերություններ ուներ պարսից արքա Կյուրոս II Մեծի հետ. նրանք որսընկերներ էին եղել դեռ պատանի հասակում:

Տիգրանը սկզբում լավ հարաբերություններ ուներ Մարաստանի արքա Աժդահակի հետ և իր քույր Տիգրանուհուն կնության էր տվել նրան: Հետագայում, երբ պարզ է դառնում, որ Աժդահակը փորձում է այդ ամուսնությունն օգտագործել քաղաքական նկատառումներով, Տիգրանը պատերազմի է ելնում նրա դեմ՝ դաշնակից ունենալով պարսից արքա Կյուրոսին: Վերջինս ձգտում էր խորտակելու մարական թագավորությունը:

Մարաստանի դեմ ապստամբությունը սկսվեց Ք.ա. 553 թվականին. այն գլխավորում էր Կյուրոս Մեծը: Տիգրանը նրա գլխավոր դաշնակիցն էր: Ըստ հայկական ավանդության՝ հենց Տիգրանն էլ վճռական պայքարում սպանեց Աժդահակին: Տիգրանի իշխանությունը, բուն Հայաստանից բացի, տարածվում էր նաև Կապադովկիայի, Վրաստանի և Աղվանքի վրա:

Կյուրոս Մեծի ստեղծած Աքեմենյան աշխարհակալության սահմանները Միջերկրական ծովից և Եգիպտոսից ձգվում էին մինչև Հնդկաստան: Հայաստանի տիրակալ Տիգրան Երվանդյանը, Ք.ա. 539 թ. դաշնակից զորքերի գլուխ անցած, գրավեց Բաբելոնը, որից հետո հայոց արքա լինելուց բացի դարձավ նաև Կյուրոսի տերության արևմտյան կեսի փոխարքա: Հայաստանն արտոնյալ դիրք ուներ տերության մեջ: Կյուրոս II Մեծը զոհվեց Ք.ա. 529 թ.: Նրան հաջորդեց որդին՝ Կամբիզը, որի օրոք ևս պահպանվեցին Հայաստանի և Աքեմենյան պարսկաստանի դաշնակցային հարաբերությունները: Տիգրան Երվանդյանը մահացավ Ք.ա. 525 թ.: Այնուհետև գահն անցավ նրա երեք որդիներից Վահագնին:

Մովսես Խորենացին այսպես է ընդ հանրացնում Տիգրան I Երվանդյանի գահակալությունը. «Սա մեր թագավորներից ամենահզորը և ամենախոհեմն էր և նրանց բոլորից քաջ: Նա Կյուրոսին աջակից եղավ Մարաց իշխանությունը տապալելու... և մեր բնակության սահմաններն ընդարձակելով՝ հասցրեց մինչև հին բնակության սահմանների ծայրերը»:

Բեհիսթունյան արձանագրությունը Հայաստանի և հայերի մասին: Կամբիզի անսպասելի մահվանից հետո սկսվում են գահակալական կռիվներ, որոնք ավարտվում են Դարեհ I-ի (Ք.ա. 522–486 թթ.) հաղթանակով: Երբ Դարեհը հաստատվում է գահին, տերության ժողովուրդներն ապստամբում են պարսիկների տիրապետության դեմ: Դարեհի իշխանության իրավականությունը չի ճանաչում Հայաստանը:

Դարեհը ստիպված էր իր իշխանության առաջին տարիներն անցկացնել այդ ապստամբությունները ճնշելով: Այդ իրադարձությունների մասին է պատմում նրա թողած Բեհիսթունյան եռալեզու արձանագրությունը:

Արձանագրության պարսկերեն բաժնում Հայաստանը կոչվում է Արմինա, էլամերենում՝ Հարմինույա, բաբելերենում՝ Ուրարտու: Հայաստանը շարունակում է «Ուրարտու» կոչվել նաև ավելի ուշ՝ Ք.ա. IV դ., ինչը մեկ անգամ ևս ցույց է տալիս, որ «Ուրարտուն» հայկական պետության անվանումներից մեկն էր:

Ք.ա. 522–521 թթ. Դարեհը բազմաթիվ արշավանքներ է ձեռնարկում վերանվաճելու իր իշխանությունը չընդունող երկրները: Բեհիսթունյան արձանագրության սկզբում Հայաստանը չի հիշատակվում ապստամբած երկրների շարքում, ինչը ցույց է տալիս, որ վերջինս լիովին անկախ էր:

Ամենամեծ փորձությունները Դարեհ I-ին սպասում էին Հայաստանում: Հայերի դեմ արշավանքը Դարեհը նախ հանձնարարել էր իր մերձավորներից ծագումով հայ մի զորավարի՝ Դադարշիին: Վերջինիս երեք անհաջող արշավանքներից հետո Դարեհն ուղարկում է պարսիկ զորավար Վահումիսային: Նա հայերի հետ առաջին ընդհարումն ունենում է Հյուսիսային Միջագետքում: Այս անգամ ևս պարսիկները անհաջողության են մատնվում: Միայն հինգերորդ արշավանքից հետո են հայերն ընդունում Դարեհի գերիշխանությունը:

Նույն արձանագրության համաձայն՝ Դարեհի դեմ Բաբելոնում բարձրացած ապստամբությունը ղեկավարում էր «հայազգի Արախան՝ Խալդիտայի որդին»: Այսպիսով՝ Ք.ա. 521 թ. Հայաստանը ճանաչում է Աքեմենյանների գերիշխանությունը, սակայն պարսիկները ևս ստիպված գնում են զիջումների: Հայաստանում շարունակում են իշխել Երվանդականները, որոնք հատում էին սեփական դրամ և ունեին լիակատար ներքին ինքնավարություն:

Հայաստանը Աքեմենյան տերության կազմում: Ք.ա. 520 թ. Աքեմենյան տերությունը բաժանվում է 20 մեծ վարչական միավորների՝ սատրապությունների: Հայաստանը դառնում է XIII սատրապությունը: Հայաստանի կառավարիչ–սատրապները Հայկազուն–Երվանդական տոհմի ներկայացուցիչներն էին և շարունակում էին կարևոր դիրք գրավել Աքեմենյան տերության մեջ՝ երբեմն ազգակցական, խնամիական սերտ կապեր ունենալով պարսից արքայից արքայի հետ:

Հայաստանը՝ որպես սատրապություն, Աքեմենյան տերության կազմում մնաց մինչև Ք.ա.

331 թվականը: Այդ ժամանակաշրջանի մասին մեր տվյալները սակավաթիվ են:

Ժամանակաշրջանի մասին ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդում հույն զորավար և պատմիչ Քսենոփոնը, որը Ք.ա. 401 թ. անցել է Հայաստանի տարածքով: Աքեմենյան տիրակալ Արտաքսերքսես II-ի դեմ ապստամբում է նրա եղբայր Կյուրոս Կրտսերը, սակայն գահին տիրանալու համար բավարար ուժ չունենալով՝ 10-հազարանոց բանակ է վարձում հույներից: Վարձկանները հասնում են մինչև Միջագետք, սակայն ավագ եղբոր դեմ ապստամբած Կյուրոս Կրտսերը սպանվում է, ապստամբությունը ճնշվում է: Հունական բանակին անհրաժեշտ էր ժամ առաջ դուրս պոճնել շրջափակումից ու հասնել հայրենի երկիր: Դրա համար ընտրվում է ամենահարմար երթուղին՝ Միջագետքից Հայաստանի տարածքով դեպի Սև ծովի ափը, իսկ այնտեղից՝ նավերով Հունաստան: Այդ բանակի հրամանատարն էր Քսենոփոնը, ով, Կորդվաց աշխարհից մինչև Սև ծովի ափն անցնելով, նկարագրել է իր ճանապարհին տեսածը «Անաբասիս» (հունարեն՝ «Տասը հազարի նահանջը») աշխատության մեջ:

Քսենոփոնը տեղեկացնում է, որ այդ ժամանակ Հայաստանի սատրապն էր Օրոնտես (Երվանդ) II-ը, որն ամուսնացած էր Աքեմենյան տիրակալ Արտաքսերքսես II-ի դստեր հետ և բարձր դիրք էր գրավում տերության մեջ: Երվանդ II-ը հատել է սեփական պատկերով ոսկե դրամ, որը հասել է մեզ: Հայաստանի արևմտյան մասն ուներ իր կառավարիչը (հյուպարքոս)՝ Տիրիբազ անունով, որը ենթարկվում էր Երվանդ II-ին:

Քսենոփոնը նկարագրում է Հայաստանը՝ որպես շատ հարուստ, բարեկեցիկ և հյուրընկալ ժողովուրդ ունեցող երկիր: Նա նշում է, որ չկար մի տուն, որտեղ իրենց չհյուրասիրեին բազմապիսի խմիչքներով ու մսեղեն կերակուրներով. հույն պատմիչն առաջին անգամ այստեղ է տեսել զարեջուրը, որը նկարագրում է որպես «զարուց պատրաստված գինի, որի երեսին լողում էին զարու հատիկներ»: Երվանդ II-ի մասին վերջին տեղեկությունները վերաբերում են Ք.ա. 360-ական թվականներին: Դրանց համաձայն՝ նա գլխավորել է Աքեմենյանների դեմ բարձրացած մի քանի սատրապների ապստամբությունը, բայց անհաջողություն կրելով՝ ապաստանել է Հունաստանում և այնտեղ անցկացրել կյանքի վերջին տարիները:

Երվանդ II-ից հետո մեր տեղեկությունները կրկին սակավաթիվ են դառնում: Հայտնի է, որ Աքեմենյան վերջին տիրակալ Դարեհ III Կողմանոսը նախքան պարսկական գահին բարձրանալը եղել է Հայաստանի սատրապը: Ք.ա. 336 թ. նա բազմել է Աքեմենյան տերության գահին: Հայաստանի սատրապ է դարձել Հայկազուն-Երվանդունիների տոհմի ներկայացուցիչ Երվանդ (Օրոնտես) III-ը, որին էլ վիճակված էր վերականգնել Հայաստանի անկախությունը:

Երվանդական Հայաստանը. Հայաստանը VI- IVդդ. Հայքը և Իրանը

Հարցեր

1. Ի՞նչ արտաքին իրադարձություններ նպաստեցին Պարոյր Հայկազունու կողմից արքայական իշխանություն ձեռք բերելուն:
2. Ինչպիսի՞ն էին հայ-պարսկական հարաբերությունները 6-րդ դարի կեսերին և ինչու դրանք փոփոխվեցին:
3. Ինչպիսի՞ դերատարում ուներ Հայաստանը Պարսկական լայնածավալ կայսրության շրջանակներում:
4. Ի՞նչ իրադարձություններ նպաստեցին 4-րդ դարի ընթացքում նախքան Մակեդոնացու արշավանքների սկիզբը, Հայաստանի ներքին ինքնավարության վերականգնման համար:

2.5 Հայոց պետությունները Ք.ա. III դարում (1ժամ)

Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքները և Հայաստանի անկախության վերականգնումը: Մակեդոնիայում Փիլիպոս II արքայի սպանությունից հետո գահ է բարձրանում որդին՝ քսանամյա Ալեքսանդրը (Ալեքսանդր Մեծ կամ Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Ք.ա. 336–323 թթ.): Նրան վիճակված էր դառնալ համաշխարհային պատմության նշանավոր և առեղծվածային դեմքերից մեկը:

Ք.ա. 334 թ. մակեդոնա-հունական զորքերն Ալեքսանդրի գլխավորությամբ անցնում են Հելլեսպոնտոսը և շուտով մի քանի ճակատամարտերում պարտության մատնում Աքեմենյան տիրակալ Դարեհ III-ին: Ամենավճռական ճակատամարտը տեղի է ունենում Ասորեստանի հյուսիսում՝ Գավգամելայի մոտ, Ք.ա. 331 թ. հոկտեմբերի 1-ին: Հայերն առաջնորդում էին արեմենյան զորքի աջ թևը՝ Երվանդ (Օրոնտես) III-ի և Փոքր Հայքի կառավարիչ Միթրաուստեսի գլխավորությամբ: Մարտը սկսվում է առավոտյան և շարունակվում ամբողջ օրը: Ուշ երեկոյան, չդիմանալով մակեդոնական զորքի ճնշմանը, արեմենյան զորքերը սկսում են անկազմակերպ նահանջը, որը վերածվում է կենտրոնի և ձախ թևի խուճապահար փախուստի: Դարեհը կրկին փախուստի է դիմում:

Մակեդոնացին սկսում է հետապնդել Դարեհին, ինչը, սակայն, ձախողվում է արեմենյան բանակի աջ թևի հերոսական գործողությունների հետևանքով, իսկ ինչ պես նշվել է, աջ թևի վճռորոշ ուժը հայկական զորքն էր: Հունա-մակեդոնական զորքի ձախ թևի հրամանատարն օգնություն է խնդրում Ալեքսանդրից, որը հարկադրված է լինում դադարեցնել Դարեհի հետապնդումը և թիկունքից հարձակվում է: Աջ թևի զորամասերին առաջնորդող հայոց զորքը «արագ երթով նահանջի» հրաման է ստանում և դուրս գալով ճակատամարտից՝ վերադառնում է Հայաստան: Արժանապատվորեն հայրենիք վերադարձած հայկական զորքերը Գավգամելայի ճակատամարտից հետո՝ Ք.ա. 331 թ., վերականգնում են Հայաստանի անկախությունը՝ Երվանդ III-ը՝ Մեծ Հայքում, իսկ Միթրաուստեսը՝ Փոքր Հայքում: Հայերի օրինակին են հետևում նաև այլ երկրներ: Մակեդոնական և հայկական զորքերի հաջորդ բախումը տեղի է ունենում 2–3 տարի անց, երբ Ալեքսանդրի զորաբանակներից մեկը, Մենոն զորավարի գլխավորությամբ, ուղարկվում է Բարձր Հայքի ոսկու հանքերի շրջան, որը թանկարժեք մետաղների արդյունահանմամբ հռչակված էր դեռևս Ք. ա. III հազարամյակից: Ինչպես վկայում է հույն մատենագիր Ստրաբոնը, հայերը ոչնչացնում են նրա բանակը, իսկ զորավարին «խեղդամահ անում»: Դրանից հետո Ալեքսանդրը նոր զորք չուղարկեց Հայաստան:

Կարճ ժամանակ անց Դարեհ III-ը սպանվեց իր մերձավորների կողմից: Աքեմենյան տերությունն անկում ապրեց, իսկ Մակեդոնացին շարունակեց արշավանքը դեպի Միջին Ասիա և Հնդկաստան՝ ստեղծելով հսկայածավալ մի աշխարհակալություն, որի մայրաքաղաքն էր Բաբելոնը: Ալեքսանդրը մահացավ Ք.ա. 323 թվականին՝ 33 տարեկան հասակում: Նրա արշավանքներով Առաջավոր Ասիայում սկզբնավորվեց հելլենիզմի՝ հունականության դարաշրջանը: Հայաստանն այդ դարաշրջան մտավ լիակատար անկախությամբ:

Ալեքսանդրի մահվանից ութսուներեք տարի անց, ինչպես արդեն նշվել է, հունարենով գրի առնվեց Ալեքսանդրի վեպը (էպոսը), որտեղ Հայաստանը նշվում է որպես անմահության երկիր:

Հայկական թագավորությունները և Սելևկյան տերությունը: Ք.ա. 301 թ. Մակեդոնացու տերությունը բաժանվեց մի քանի մասերի, որոնցից ամենախոշորը Հայաստանին սահմանակցող Սելևկյան տերությունն էր:

Մինչև Ք.ա. III դ. վերջը Հայաստանը կարողացավ ոչ միայն պահպանել իր անկախությունը, այլև հակադրվել տարածաշրջանի գերտերությանը՝ Սելևկյաններին: Հայաստանին տիրելու այդ

տերության բազմաթիվ փորձերն ապարդյուն անցան, քանի որ Մեծ և Փոքր Հայքերը գործում էին միասնաբար:

Ք.ա. մոտ 260–240 թթ. իշխած հայոց արքա Շամ (Սամոս) Երվանդականը կառուցեց Կոմմագենեի Սամոսատ (Շամշատ) մայրաքաղաքը և հատեց դրամներ: Դրանք մեզ հասած առաջին հայկական արքայական դրամներն են:

Ք.ա. մոտ 240 թ. Շամին հաջորդեց նրա որդի Արշամը: Նա կառուցել է Արշամաշատ քաղաքը Ծոփքում: Արշամի մասին տեղեկանում ենք, որ նա այնքան հզոր էր, որ կարողացել էր ապաստան տալ սելևկյան տիրակալի դեմ ապստամբած նրա եղբորը:

Ք.ա. III դարի վերջին նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին Սելևկյանների վաղեմի ծրագրի իրագործման համար: Սելևկյան արքա Անտիոքոս III–ի զորքերը հայազգի զորավարներ Արտաշեսի և Զարեհի գլխավորությամբ Ք.ա. 201 թ. արշավեցին Հայաստանի դեմ: Երվանդ IV Վերջինը (Ք.ա. մոտ 220–201 թթ.) զոհվեց մայրաքաղաք Երվանդաշատի պաշտպանության ժամանակ: Այնուհետև գրավվեց Մեծ Հայքի հոգևոր կենտրոն Բագարանը, որտեղ սպանվեց երկրի գերագույն քուրմ Երվազը՝ Երվանդ արքայի եղբայրը: Դրանով Ք.ա. 201 թ. Մեծ Հայքում վերջ դրվեց Հայկազունների Երվանդական ճյուղի իշխանությանը:

Հայոց պետությունները Ք.ա. III դարում

Հարցեր

1. Ի՞նչ իրադարձություններ նպաստեցին Հայաստանի ինքնուրույնությունը վերականգնելու հարցում:
2. Ի՞նչո՞ւ չձևավորվեց միասնական հայկական պետություն. Հիմնավորեք:
3. Ի՞նչպիսի՞ն էր հայկական թագավորությունների և հելլենական աշխարհի փոխհարաբերությունները:

Համացանցային նյութեր թեմայի վերաբերյալ

1. <https://www.youtube.com/watch?v=ete8Vr3D0Z4>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=ejz0b8z6hel>

Տեքստը-Ա. Մելքոնյան, Հ. Ավետիսյան, Ա. Մովսիսյան...: 10-րդ դասարան, Հայոց Պատմություն, Ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքեր:

Հեղափոխական աշխատանքի գնահատման սանդղակ

Չափանիշ	8-10	5-7	3-4	1-2
Հետազոտում	<p>Դու մանրամասն բացատրում ես ալբոմում կատարած հետազոտական հարցի ընտրությունը: Արդյունավետորեն հետևում ես գործողությունների ծրագրին՝ հետազոտական հարցն ուսումնասիրելու համար: Օգտագործում ես մի շարք մեթոդներ մշակութային արժեքի մասին համապատասխան տեղեկատվություն հետևողականորեն հավաքելու և արձանագրելու համար: Հանգամանորեն անդրադառնում ես հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>	<p>Դու բացատրում ես հետազոտական հարցի ընտրությունը, հետևում ես գործողությունների ծրագրին հետազոտական հարցը ուսումնասիրելու համար: Դու հաճախ ես օգտագործում մի շարք մեթոդներ համապատասխան տեղեկատվություն հավաքելու և արձանագրելու համար: Դու անդրադառնում ես հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>	<p>Դու նկարագրում ես հետազոտական հարցի ընտրությունը հիմնականում հետևում ես գործողությունների ծրագրին հետազոտական հարցն ուսումնասիրելու համար: Դու օգտագործում ես որոշ մեթոդներ համապատասխան տեղեկություններ հավաքելու և արձանագրելու համար: Դու ուղղորդմամբ կամ որոշակի խորությամբ ես անդրադառնում հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>	<p>Քո հետազոտական հարցը սահմանափակ է, դու հետևում ես գործողությունների ծրագրին սահմանափակ ձևով՝ հետազոտական հարցը ուսումնասիրելիս: Դու հավաքում և գրառում ես տեղեկատվությունները սահմանափակ չափով: Դու ուղղորդմամբ, սահմանափակ չափով ես անդրադառնում հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>
Հաղորդակցում	<p>Դու լիովին հասկանալի ես հաղորդում տեղեկություններն և գաղափարները: Դու արդյունավետ ես կազմակերպում տեղեկություններն ու գաղափարները:</p>	<p>Դու հիմնականում հստակ ես հաղորդում տեղեկությունները և գաղափարները: Դու հիմնականում կազմակերպում ես տեղեկություններն ու գաղափարները:</p>	<p>Դու թերի, պարզորեն հաղորդում ես տեղեկություններ և գաղափարներ: Դու թերի ես կազմակերպում տեղեկություններ և գաղափարներ:</p>	<p>Քո տեղեկություններն և գաղափարների հաղորդման ոճը ոչ միշտ է պարզ: Դու կազմակերպում ես տեղեկություններ և գաղափարներ սահմանափակ ձևով:</p>
Քննադատական մտածողություն	<p>Դու հիմնավոր բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով: Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես հիմնավոր կարծիք</p>	<p>Դու մասնակի բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով: Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես կարծիք</p>	<p>Դու պարզորեն բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով: Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես պարզ կարծիք</p>	<p>Դու թերի ես բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով: Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես թերի կարծիք</p>

1.Ներկայացնել հետազոտական աշխատանք Հայաստանը Ք.ա 9-3 դդ. Թեմայի որևիցե ենթաթեմայից.

Հետազոտական աշխատանքը պետք է հիմնված լինի ժամանակաշրջանի հասանելի աղբյուրների վրա: Աշխատանքը ցանկալի է ունենա նաև պատկերային հատված: Հետազոտական աշխատանքը պետք է ունենա նախաբան, խնդիրների հստակ ձևակերպմամբ (որոնք ցանկալի է բխեցված լինեն թեմայի վերջնարդյունքներից), բովանդակային մասից և վերջաբանից: Աշակերտը աշխատանքը ներկայացնելուց զատ, պետք պատրաստ լինի նաև ներկայացնել տվյալ հետազոտության պրեզենտացիոն ներկայացումը:

2.Ներկայացնել տվյալ ժամանակաշրջանի որևիցե աղբյուրի վերլուծական բնույթի, պրեզենտացիոն խմբային աշխատանք, ցանկալի է 3-4 հոգանոց խմբերով:

Ներկայացված աշխատանքի առանցքային կարևորությունը վերջինիս հանդեպ վերլուծական, քննական մոտեցման ցուցաբերումն է: Խիստ կարևոր է կատարել տվյալ աղբյուրի համեմատական վերլուծությունը, փորձելով պահել նաև վերջինիս օբյեկտիվության աստիճանը:

ՄՈԴՈՒԼ 3

ԹԵՄԱ 3.

Միասնական հայկական պետությունից մինչև աշխարհակալ տերություն

Հիմնական հասկացություն	Երկրորդ մակարդակի հասկացություն	Ընդհանրական խաչվող հասկացություններ
<i>քաղաքակրթություն</i>	«Պատճառ-հետևանք», «Ժամանակ, տեղ, տարածություն» «փոփոխություն»,	Օրինաչափություն

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

1. Պետականության զարգացման ինչ էտապներ են տեղի ունեցել Ք.ա 2-1 դդ.:
2. Ինչ դերակատարում է ունեցել տարածաշրջանային իրադրության փոփոխությունը Արտաշեսյան թագավորության ձևավորման հարցում:
3. Ինչ պատճառներով Արտաշեսին չհաջողվեց ավարտին հասցնել հայկական տարածքների միավորման գործընթացը:
4. Ինչպիսի նշանակություն ունեին Արտաշեսի իրականացրած ռեֆորմները պետության կայացման հարցում:
5. Որոնք էին Տիգրանի ձևավորած տերության կազմավորման ներքին ու արտաքին նախադրյալները:
6. Որոնք էին Հայկական պետականության թուլացմանն և անկմանը նպաստած ներքին ու արտաքին հանգամանքները:

ՏԵՐՄԻՆՆԵՐ

Հելլենականություն, Սելևկյան կայսրություն, Հռոմեական հանրապետություն, տարածաշրջանային տերություն Արտաշատ, տերություն, գերակայություն, Առաջավոր Ասիա, տարածաշրջանային հավասարակշռություն

ՎԵՐՋՆԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

Գիտելիք

Հետազոտի Արտաշեսյան թագավորության ձևավորման, զարգացման և անկման պատմական գործընթացները, վերլուծի դրանց պատճառահետևանքային կապերը, քննի այդ թագավորության ունեցած դերակատարումը համաշխարհային պատմական գործընթացներում:

Արժեհամակարգ-Առաջնորդություն

Հետազոտի Արտաշեսյան թագավորության առաջնորդության դերակատարումը և տարածաշրջանում և հայկական պետականության ամրապնդման գործընթացում՝ ձևավորելով բանիմաց վերաբերմունք առաջնորդություն արժեհամակարգի վերաբերյալ:

Հմտություն-վերլուծական -քննական հմտություն

Հետազոտի Արտաշեսյան թագավորության վերաբերյալ զանազան պատմական աղբյուրները, ձևավորի վերլուծական քննական մտածողություն:

3.1 Նոր աշխարհակարգի ձևավորումը Մերձավոր Արևելքում (2ժամ)

Ք.ա 3-րդ դարի վերջին Սելևկյաններին կարճ ժամանակով հաջողվեց հաստատել իշխանություն հայկական չորս թագավորությունների վրա: Սելևկյան կառավարիչներ նշանակվեցին համապատասխանաբար Արտաշեսը Մեծ Հայքում, Ջարեհը Ծոփքում: Սելևկյաններն ընդարձակ ծրագրեր էին մշակել Փոքր Ասիան ամբողջությամբ գրավելու ուղղությամբ: Տարածաշրջանի նկատմամբ իր հավակնություններն ուներ նաև Հռոմեական հանրապետությունը: Այսպիսով՝ կողմերի միջև գինված ընդհարումն անխուսափելի էր: Վճռական ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ք.ա. 190 թ. Մագնեսիա քաղաքի մոտ: Հռոմեացիները համոզիչ հաղթանակ տարան Սելևկյան Անտիոքոս III թագավորի մեծաքանակ զորքերի նկատմամբ: Երկու տարի անց՝ Ք.ա. 188 թ., կողմերի միջև կնքվեց Ապամեայի հաշտության պայմանագիրը, որով փոխվեց ուժերի հարաբերակցությունը Արևելքում և շրջադարձային եղավ համաաշխարհային պատմության մեջ: Դեռևս Ք.ա. 189 թ. անկախ էին հռչակվել Մեծ Հայքը, Փոքր Հայքը և Ծոփքը, իսկ ավելի ուշ՝ Կոնմագենեն: Հայկական անկախության կերտողներ դարձան Մեծ Հայքում Արտաշեսը, Ծոփքում՝ Ջարեհը: Արտաշեսը Հին աշխարհի ականավոր ռազմական ու քաղաքական գործիչներից է: Նա ունեցել է միջազգային մեծ ճանաչում և հեղինակություն: Արտաշեսի մասին տեղեկություններ են պահպանվել հայկական, հունահռոմեական, վրացական սկզբնաղբյուրներում, արամեատառ վիմագիր արձանագրություններում: Թագավոր հռչակվելուց հետո նա իրեն կոչել է Երվանդական արքայատան շառավիղ:

3.1 Նոր աշխարհակարգի ձևավորումը Մերձավոր Արևելքում

Հարցեր

1. Որո՞նք էին ըստ ձեզ հայկական թագավորությունների սելևկյանների կողմից նվաճման հիմնական պատճառները:
2. Ինչպե՞ս փոփոխվեց իրադրությունը Հռոմական հանրապետության տարածաշրջան ներթափանցման հետևանքով:
3. Ինչպե՞ս նպաստեց Հռոմեական գործոնը հայկական պետականության անկախության: վերականգնման հարցում ներկայացրեք և հիմնավորեք: Փորձեք անցկացնել պատմական զուգահեռներ:

3.2 Արտաշեսյան թագավորության առաջացումը: (1ժամ)

Արտաշեսի՝ գահ բարձրանալու պահին Մեծ Հայքի թագավորության տարածքը պարփակված էր միայն Հայաստանի կենտրոնական նահանգների սահմաններում: Հայկական բազմաթիվ երկրամասեր գրավել էին հարևան երկրները՝ Մարաստանը, Վիրքը, Պոնտոսը, Սելևկյան տերությունը և այլ երկրներ: Արտաշեսն իր առջև խնդիր է դնում վերամիավորելու հայրենիքը: Հույն աշխարհագետ Ստրաբոնը մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում Արտաշեսի այդ միավորիչ գործունեության մասին: Նա իր թագավորության սկզբում արշավում է դեպի արևելք և հասնում Կասպից ծովի ափերը, որի շնորհիվ Մեծ Հայքին են միացվում Փայտակարանը և Կասպեից երկիրը: Այնուհետև արշավում է դեպի հյուսիս,

որտեղ հարևան Վիրքը զավթել էր հայկական Գուգարք նահանգը: Արտաշեսի հանձնարարությամբ Սմբատ Բագրատունի զորավարը, ջախջախելով վրացական բանակը, վերադարձնում է զավթած տարածքները: Վրացական աղբյուրը հավաստում է, որ վրացիները պարտավորվում են «դրամ հատել Արտաշես արքայի պատկերով» և անհրաժեշտության դեպքում նրան զորք տրամադրել: Արևմուտքում Արտաշեսը Մեծ Հայքին է վերադարձրել Կարնո երկիրը, Եկեղիք ու Դերջան գավառները, իսկ հարավում՝ Սելևկյանների դեմ մղված երկարատև ու համառ կռիվներից հետո՝ Տմորիք երկրամասը:

Ծովքի և Կոմմագենեի հայկական թագավորությունները Մեծ Հայքին միավորելու Արտաշեսի ջանքերն այդ ժամանակ հաջողություն չունեցան: Այսպիսով՝ Արտաշեսը հայկական տարածքների մեծ մասը վերամիավորվեց մեկ ընդհանուր պետության մեջ: Պատահական չէ, որ դեպքերի ժամանակակից հույն պատմագիր Պոլիբիոսը Արտաշեսին անվանում է «Արմենիայի մեծագույն մասի տիրակալ», իսկ Ստրաբոնը հավաստում է, թե «Հայաստանն... աճել է Արտաշեսի ջանքերով... և ուստի այստեղ բոլորը միալեզու են», այսինքն՝ հայալեզու:

Հայկական երկրամասերի վերամիավորումը ունեցավ ազգային-քաղաքական կարևոր նշանակություն:

Արտաշեսի օրոք Մեծ Հայքը դարձավ Առաջավոր Ասիայի ազդեցիկ պետություններից մեկը: Այս պես, երբ Ք.ա. 183-179 թթ. պատերազմ բռնկվեց Փոքր Ասիայում մի կողմից՝ Պոնտոսի ու Փոքր Հայքի, իսկ մյուս կողմից՝ Կասպադովկիայի, Բյութանիայի ու նրանց դաշնակիցների միջև, Արտաշես I-ը, պահպանելով չեզոքություն, ակտիվորեն ներազդեց կողմերի վրա, և կնքվեց հաշտության պայմանագիր: Դիվանագիտական նուրբ ու ճշգրիտ քայլերով Արտաշեսը կարողացավ պայմանագրում հատուկ կետ մտցնել, որով Պոնտոսի հաշվին ընդարձակվեց Փոքր Հայքի տարածքը: Դա, անշուշտ, հետագայում Փոքր Հայքն իր թագավորությանը միացնելու հեռահար քայլ էր:

Արտաշեսը Ք.ա. 165 թ. վճռական հակահարված տվեց Սելևկյան Անտիոքոս IV-ին, որը փորձում էր Հայաստանը ենթարկել Սելևկյանների գերիշխանությանը: Արտաշեսը շարունակեց քայլերը այդ պետության դիրքերը թուլացնելու ուղղությամբ: Նա օժանդակեց Մարաստանի սատրապ Տիմարքոսի հակասելևկյան ապստամբությանը (Ք.ա. 162- 160 թթ.), որը զգալիորեն թուլացրեց Սելևկյան տերության հիմքերը:

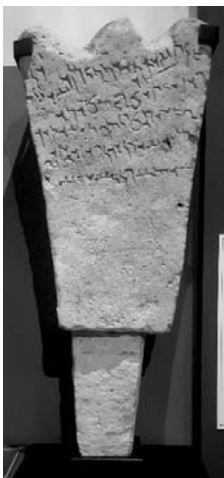
3.2. Արդաշեսյան թագավորության առաջացումը:

Հարցեր

1. Որո՞նք էին միասնական պետականություն ձևավորելու ներքաղաքական դրդապատճառները:
2. Ի՞նչ դերակատարում ունեցավ տարածաշրջանում ձևավորված նոր իրադրությունը: հայկական հողերի միավորման հարցում. Վերլուծեք ստեղծված իրադրությունը:

3.3 Կենտրոնացված պետության ձևավորումը. բանակ (1ժամ)

Հողային բարեփոխումը: Արտաշեսի օրոք խիստ սրվել էին հողի մասնավոր սեփականատերերի և գյուղական համայնականների միջև հակասությունները: Ազարակատերերը զավթում էին համայնական հողերն ու գյուղացիներին զրկում իրենց գոյությունը պահպանելու միակ միջոցից: Բնականաբար, հողագուրկ գյուղացին այլևս չէր կարող հարկ վճարել պետությանը, դեռ ավելին՝ շահագրգռված չէր զինվորագրվելու բանակին Համայնական հողերի անզուսպ յուրացումը տեղիք էր տալիս զինված ընդհարումների: Պետությունը չէր կարող անտարբեր դիտողի դերում լինել:

Մոտ Ք. ա. 180 թ. Արտաշեսը հրապարակում է հրամանագիր հողային բարեփոխման վերաբերյալ: Դրա համաձայն՝ մասնավոր հողային տնտեսությունների (ազարակներ) սահմանները հստակորեն սահմանազատվում են համայնքին պատկանող հողերից: Այս հրամանագիրը մի կողմից՝ օրինականացնում էր ազարակատերերի մինչ այդ կատարած զավթումները, իսկ մյուս կողմից՝ պահպանում էր համայնքային սեփականությունը: Հողային բարեփոխման վերաբերյալ Պատմահայրը վկայում է. «Արտաշեսը հրամայել է որոշել գյուղերի և ազարակների սահմանները..., կոփել է տվել քառակուսի քարեր և տնկել հողի մեջ»: Սահմանաքարերից շուրջ քսանը, որ ունեն Արտաշեսի անունով արամեերեն արձանագրություններ, հայտնաբերվել են Հայաստանի Հանրապետության տարբեր շրջաններում: Դրանցից մի քանիսն այժմ ցուցադրվում են Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում:

Ռազմավարչական և այլ բարեփոխումներ: Արտաշեսի կարևորագույն բարեփոխումներից է ռազմականը: Ստեղծվեց հայկական կանոնավոր ու լավ զինված բանակ: Հայրենիքի սահմանների պաշտպանությունը պատշաճ կազմակերպելու համար նա ստեղծեց չորս զորավարություններ: «Արտաշեսը,- գրում է Մովսես Խորենացին,- զորքի իշխանությունն էլ չորս մասի է բաժանում. արևելյան կողմի զորքը թողնում է (իր որդի) Արտավազդին, արևմտյանը տալիս է (իր որդի) Տիրանին, հարավայինը վստահում է (իր զորավար) Սմբատին, իսկ հյուսիսայինը՝ (իր որդի) Զարեհին»:

Երկրի կառավարումը դյուրացնելու նպատակով Արտաշեսն այն բաժանեց 120 գավառների, որ հունահռոմեական հեղինակներն անվանում են ստրատեգիաներ, իսկ դրանց կառավարիչներին՝ ստրատեգոսներ:

Կարգավորվել են նաև արքունի գործակալությունները, որոնցից կարևորագույնները՝ սպարապետությունը և հազա րապետությունը, հանձնվել են արքայի մերձավորներին:

3.3 Կենտրոնացված պետության ձևավորումը. բանակ

Հարցեր

1. Ինչպիսի՞ կարևորություն էր ներկայացնում արհեստավարժ բանակը կենտրոնացված պետության համակարգում:
2. Ի՞նչ նպատակով սկսվեցին իրականացվել հողային բարեփոխումները:
3. Ի՞նչ տնտեսական ազդեցություն կարող էր ունենալ իրականացված հողային բարեփոխումը:
4. Ինչո՞ւ էին այս շրջափուլում առավել առանցքային գործակալություններ համարվում սպարապետությունը և հազարապետությունը:

3.4 Հելլենականությունը և Հայաստանը. քաղաքաշինական միջավայր, դիցարան: (1ժամ)

Արտաշատը կառուցվել է մոտ Ք.ա. 185 թ. Արարատյան դաշտում՝ Երասխ և Մեծամոր գետերի ջրկիցում: Մովսես Խորենացին այդ մասին վկայում է.«Արտաշեսը գնում է այն տեղը, որտեղ Երասխը և Մեծամորը խառնվում են, և այնտեղ, բլուրը հավանելով, քաղաք է շինում և իր անունով կոչում է Արտաշատ»: Իսկ Ք.հ. I-II դդ. ապրած հույն պատմիչ Պլուտարքոսը հավաստիացնում է, թե Արտաշատի տեղանքն ընտրել է Կարթագենի հռչակավոր զորավար Հաննիբալը, որն այդ ժամանակ քաղաքական ապաստան էր ստացել Հայաստանում: Արտաշեսի առաջարկությամբ Հաննիբալը գլխավորել է քաղաքի շինարարական աշխատանքները, որոնք ընթացել են նախապես կազմված հատակագծով.

«Կառուցվեց մեծ և շատ գեղեցիկ մի քաղաք, որին թագավորը տվեց իր անունը և այն հռչակեց Հայաստանի քաղաքամայր»: Եվ իրոք, հնագիտական պեղումները, որ ընթանում են ներկայիս Խոր Վիրապի շրջակայքում, ցույց տվեցին, որ քաղաքը կառուցվել է հատակագծով: Արտաշատը շրջափակված է եղել բարձր, հզոր պարիսպներով, խրամով և պատվարով: Նաև քաղաքի անառիկ դիրքը նկատի ունենալով է, որ հունահռոմեական պատմիչներն այն անվանել են «Հայկական Կարթագեն»:

Մայրաքաղաքը բնակեցնելու համար այստեղ են տեղափոխել Երվանդաշատի, Արմավիրի բնակչության և ռազմական արշավանքների ժամանակ գերեվարվածների մի մասին: Արտաշատը կառուցվել է առևտրական նշանավոր տարանցիկ մայրուղիների խաչմերուկում, և պատահական չէ, որ այն շուտով դարձել է Առաջավոր Ասիայի քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային կարևորագույն կենտրոններից մեկը:

Արտաշեսը կառուցել է նաև այլ քաղաքներ՝ Զարեհավան, Զարիշատ և այլն: Վերջիններս անվանվել են ի պատիվ նրա հոր՝ Զարեհի:

Հարևան հելլենիստական պետությունների օրինակով Արտաշեսը սահմանել է նաև թագավորի և նրանախնինների պաշտամունքը: Արտաշատում կառուցել է Հայոց աշխարհի հովանավոր Անահիտ աստվածուհու տաճարը, որտեղ կանգնեցվել են թագավորի նախնիների արձանները: Տաճարներ են կառուցվել նաև Հայաստանի այլ քաղաքներում: Նման ձեռնարկների նպատակն էր ժողովրդի աչքում բարձրացնել թագավորական իշխանության հեղինակությունը:

Արտաշեսը կարգադրեց ճշգրտել հայկական օրացույցը, հստակեցնել տոմարը, կազմակերպել նավագնացություն լճերի և նավարկելի գետերի վրա: Նա իրականացրել է նաև այլ բարեփոխումներ:

3.4 Հելլենականությունը և Հայաստանը. քաղաքաշինական միջավայր, դիցարան:

Հարցեր

1. Ինչո՞ւ էին Արտաշատը ժամանակակիցները անվանում հայկական Կարթագեն, փորձեք մեկնաբանել:
2. Ի՞նչ նշանակություն ուներ քաղաքը հելլենական քաղաքակրթության մեջ և ընդհանրապես ինչ դերակատարում ուներ այն պետության համատեքստում. Հիշեք Համաշխարհային պատմությունից:
3. Ո՞րն էր ըստ ձեզ Հայաստանի տարբեր բնակավայրերում Անահիտական տաճարներ կառուցելու թագավորական իշխանության նպատակը:
4. Ըստ ձեզ ի՞նչ միտումների արդյունքում Արտաշատը դարձավ հին աշխարհի խոշորագույն քաղաքներից մեկը:

3.5 Տիգրան Մեծի տերության ձևավորման աշխարհաքաղաքական միջավայրը (2ժամ)

Տիգրան II-ի գահակալությունը: Արտաշես I-ը իր հաջորդներին թողել էր տնտեսապես բարգավաճ, հարուստ և ռազմապես հզոր երկիր: Նրան հաջոր դել է որդին՝ Արտավազդ I-ը (Ք.ա. 160–115 թթ.), որը թագավորում էր խաղաղությամբ: Ք.ա. II դ. վերջին Հայաստանը ենթարկվում է հետզհետե հզորացող հարևան Պարթևստանի Միհրդատ II թագավորի հարձակումներին: Թեև հայկական բանակը կարողանում է հետ շարտել պարթևներին և պահպանել Հայաստանի անկախությունը, սակայն անժառանգ Արտավազդը ստիպված է լինում իր եղբորորդուն՝ Տիգրանին (ապագա Տիգրան II Մեծը), պատանդ տալ պարթևներին:

Արքայազն Տիգրանը ծնվել էր մոտ Ք.ա. 140 թվականին: Նա Հայաստան վերադառնալու հնարավորություն ստանում է հոր՝ Տիգրան I-ի (Ք.ա. 115–95 թթ.) մահից հետո, երբ արդեն 45 տարեկան էր: Ազատության գինը Մեծ Հայքի հարավ-արևելքում գտնվող «Յոթանասուն հովիտներ» կոչված տարածքի զիջումն էր Միհրդատ II-ին: Հունահռոմեական սկզբնաղբյուրները վկայում են, որ Տիգրանը թագադրվել է Աղձնիքի նշանավոր սրբավայրերից մեկում, ուր հետագայում կառուցվել է Տիգրանակերտ քաղաքը: Տիգրան II-ը (Ք. ա. 95–55 թթ.) շարունակում է իր պապի՝ Արտաշես I-ի միավորիչ գործունեությունը: Ք. ա. 94 թ. նրա բանակը մտնում է Ծոփք: Ռազմական ընդհարման ժամանակ սպանվում է տեղի թագավոր Արտանեսը: Ծոփքի վերամիավորումով Մեծ Հայքը դուրս է գալիս Արևմտյան Եփրատի ափերը, որից այն կողմ տարածվում էր Կապադովկիայի թագավորությունը:

Հայ-պոնտական դաշինքը և Կապադովկիայի նվաճումը: Հայկական պետության ներուժն ու ռազմական հզորությունը թույլ էին տալիս լուծել նաև ռազմավարական բարդ խնդիրներ, որոնք բխում էին Հայաստանի ազգային-պետական շահերից: Ծոփքից հետո օրակարգի հարց է դառնում Մեծ Հայքի հարավարևմտյան սահմանային երկրամաս Կորդուքի և Եփրատից արևմուտք ու Սև ծով ձգվող Փոքր Հայքի միավորումը: Կորդուքի միացումը տեղի է ունենում նույն՝ Ք.ա. 94 թվականին: Ի տարբերություն Ծոփքի՝ տեղի թագավորը մնում է գահին՝ պարտավորվելով կատարել վասալական տարբեր պարտականություններ:

Ավելի բարդ էր Փոքր Հայքի հարցը: Հայկական այս թագավորությունը դեռևս Ք.ա. 112 թ. ռազմակալվել էր հարևան Պոնտոսի կողմից: Վերջինս Փոքր Ասիայի հզոր պետություններից էր, ուներ լավ վարժեցված ու մարտունակ բանակ: Բնականաբար, Փոքր Հայքի միավորման հարցը կարելի էր լուծել միայն ռազմական բախման միջոցով: Դա շատ լավ էր հասկանում նաև Պոնտոսի թագավոր Միհրդատ VI Եվպատորը: Վերջինս ուներ Փոքր Ասիայի բոլոր երկրները գրավելու և մի մեծ հեղինակության պետություն ստեղծելու ծրագիր: Այդ ծրագրի գլխավոր խոչընդոտը Հռոմն էր: Եվ պատահական չէ, որ Միհրդատ Եվպատորը որոշեց դաշնակցել Տիգրան II-ի հետ:

Տիգրանը Հռոմի հետ որևէ վիճելի խնդիր չուներ: Սակայն Միհրդատ պոնտացու հետ դաշինքը կնպաստեր Մեծ Հայքի աշխարհակալական ծրագրի իրագործմանը: Ուստի Միհրդատը և Տիգրան II-ը արագ համաձայնության եկան: Բնականաբար, Փոքր Հայքի հարցը մղվեց հետին պլան:

Ք.ա. 94 թ. Արտաշատ ժամանեցին պոնտական բանագնացները: Կնքվեց հայ-պոնտական պայմանագիր, որի համաձայն՝

Հայաստանը գործողությունների ազատություն էր ստանում հյուսիսում, հարավում և արևել-

քում, իսկ Պոնտոսը՝ արևմուտքում:

Կողմերը միացյալ ուժերով հար ձակվելու էին Կապադովկիայի վրա, որի տարածքը պետք է ստանար Պոնտոսը, իսկ շարժական գույքն ու բնակչությունը՝ Հայաստանը:

Դաշինքն ամրապնդելու նպատակով Միհրդատն իր դուստր Կլեոպատրային կնության էր տալիս Տիգրան II-ին:

Հավատարիմ հայ-պոնտական դա շինքին՝ Ք.ա. 93 թ. հայկական զորքերը ներխուժում են Կապադովկիա և գրավում այն: Տեղի գահընկեց թագավորն ապավինում է Հռոմի օգնությանը: Ք.ա. 92 թ. հռոմեական բանակը նշանավոր զորավար Սուլլայի հրամանատարությամբ մտնում է Կապադովկիա, և հայկական զորքը թողնում է այդ երկրի տարածքը: Սակայն Տիգրանն այս տեղից տանում է հսկայական ավար և մեծ թվով գերիներ:

Նույն՝ Ք.ա. 92 թ. է վերաբերում նաև հյուսիսային և հյուսիսարևելյան հարևան երկրների՝ Վիրքի և Աղվանքի հպատակեցումը: Տիգրանը երկու երկրների թագավորներին էլ հեռատեսութեն թողնում է գահին՝ ստիպելով նրանց ընդունել իր գերիշխանությունը:

Հայ-պարթևական պատերազմը: Տիգրան II-ի հաջողությունները և հայ-պոնտական դաշինքը Հռոմին ստիպում են մերձեցման եզրեր փնտրել Պարթևստանի հետ: Ք.ա. 92 թ. սկսվում են հռոմեա-պարթևական բանակցություններ, որոնք ավարտվում են Հայաստանի դեմ ուղղված պայմանագրի կնքմամբ: Հռոմի և պարթևստանի միջև սահմանային գետ է ճանաչվում Եփրատը:

Ք.ա. 88 թ. մահացավ պարթևստանի Միհրդատ II թագավորը, և գահ բարձրացավ Գոդերձ II-ը: Հաջորդ տարի հայկական բանակը ներխուժեց Պարթևստանի դաշնակից Մարաստան, որը գրավվեց առանց դժվարության: Տեղի Միհրդատ թագավորը հավատարմության երդում տվեց հայոց թագավորին և փոխարենը հետ ստացավ ոչ միայն գահը, այլև ամուսնացավ Տիգրան II-ի դստեր հետ:

Շարժվելով հարավ-արևելք՝ հայկական բանակը գլխովին ջախջախեց պարթևների զորքը, գրավեց թագավորանիստ Էկբատանը: Գոդերձ II-ը ստիպված էր հաշտություն խնդրել, որը կնքվեց նույն՝ Ք.ա. 87 թվականին: Այս պայմանագրի համաձայն՝

Պարթևստանը վերադարձնում էր Հայաստանից խլված 70 հովիտները:

Հօգուտ Հայաստանի՝ պարթևները հրաժարվում էին Մարաստանից և Հյուսիսային Միջագետքից:

Պարթևների արքան հրաժարվում էր «արքայից արքա» տիտղոսից, որն այսուհետև կրելու էին Տիգրանն ու նրա հաջորդները:

Այս պայմանագրով պարթևները փաստորեն ճանաչում էին Հայաստանի գերիշխանությունը:

Այնուհետև Տիգրանը Հայկական թագավորությանն է միացնում պայմանագրով իրեն անցած Ադիաբենեն, Միգդոնիան և Օսրոյենեն:

Ասորիքի գրավումը: Նշված իրադարձությունների ժամանակ երբեմնի հզոր Սելևկյան թագավորությունն ապրում էր խոր ճգնաժամ: Չկարողանալով հաղթահարել այդ ճգնաժամը՝ երկրի ավագանին էլքը տեսնում էր արտաքին որևէ հզոր տիրակալի իշխանությունն ընդունելու մեջ: Հնարավոր թեկնածուներն էին Եգիպտոսի Պտղոմեոս XI, Պոնտոսի Միհրդատ VI Եվպատոր և Տիգրան II թագավորները:

Այն բանից հետո, երբ Տիգրանը գրավեց Հյուսիսային Միջագետքը, Հայկական տերությունն ընդհուպ սահմանակցեց Սելևկյան պետությանը: Դժվար չէր կռահել Տիգրանի հաջորդ քայլը: Սելևկյան ավագանին ևս դա շատ լավ էր հասկանում և, բնականաբար, որոշում ընդունեց

Տիգրանին հրավիրելու բազմելու սելևկյան գահին: Տիգրանի առավելությունն այլ թեկնածուներից, ըստ պատմիչի խոսքերի, «ռազմական հզոր ուժ ունենալու մեջ» էր:

Ք.ա. 84 թ. հայկական բանակներն առանց դիմադրության մտան Ասորիք: Երկրի մայրաքաղաք Անտիոքը լայնորեն բացեց իր դարպասները հայոց արքայի առջև: Տիգրանը բազմեց Սելևկյանների գահին ու այստեղ խաղաղությամբ իշխեց 17 տարի: Հայկական բանակը միաժամանակ գրավեց նաև Կոմմագենեն, Դաշտային Կիլիկիան և Փյունիկիան: Մեծ Հայքի գերիշխանությունն ընդունեցին նաև Հրեաստանը, արաբական ցեղերը, Նաբաթեա թագավորությունը և մի քանի այլ երկրներ ու ժողովուրդներ:

Հայկական բանակը Ք.ա. 71 թ. բավականին դժվարությամբ կարողացավ գրավել Միջերկրական ծովի ափին գտնվող, Եգիպտոսին սահմանակից Պտղոմայիս քաղաքը: Այստեղ գերի վերցվեց Սելևկյանների Սելենե թագուհին, որը հետագայում մահապատժի ենթարկվեց:

Այսպիսով՝ Հայաստանն ամրապնդվեց Միջերկրական ծովի արևելյան ափերին, ինչը զարգացման լայն հեռանկարներ էր բացում: Մյուս կողմից Հայկական տերության սահմանները հասան Եգիպտոս, որը նույնպես հայտնվեց Տիգրան II-ի հետաքրքրությունների կիզակետում: Դրա ապացույցն է այն, որ Պտղոմեոս XII-ը Եգիպտոսում գահ բարձրացավ Տիգրան II-ի օժանդակությամբ:

Տիգրան Մեծի տերության ձևավորման աշխարհաքաղաքական միջավայրը

Հարցեր

1. Որո՞նք էին Հայկական պետության կտրուկ վերելքի արտաքին և ներքին նախադրյալները:
2. Ի՞նչ առարկայական շահեր էն առկա Միհրդատ Եվպատորի և Տիգրան Մեծի տերությունների միջև:
3. Որո՞նք էին ըստ ձեզ նվաճվող տարածքների հաճախ կամովին ենթարկվելու պատճառները:

3.6 Աշխարհակալ բազմազգ տերություն. բազմամշակութային, հասարակական միջավայր: (1ժամ)

Հայկական տերության տարածքը, բնույթը, բնակչությունը: Տիգրան Մեծի նվաճումների հետևանքով Առաջավոր Ասիայի քաղաքական քարտեզը փոխվեց: Նախորդ գերտերությունները՝ Սելևկյան պետությունն ու Պարթևստանը, իրենց դիրքերն ու տարածաշրջանում խաղացած դերը զիջեցին Հայկական տերությանը: Վերջինս տարածվում էր Եգիպտոսից և Կարմիր ծովի ափերից մինչև Կովկասյան Մեծ լեռները, Միջերկրական ծովից մինչև Կասպից ծով:

Հայկական տերությունը բազմազգ երկիր էր: Ինչպես հույն պատմիչն է հավաստում, Տիգրան II-ի տերության մեջ խոսում էին 15-ից ավելի լեզուներով: Այն կազմված էր երեք կարգի հատվածներից: Առաջինը բուն հայկական հողերն էին (Մեծ Հայք, Կոմմագենե)՝ շուրջ 360 հազ. քառ. կմ տարածքով: Երկրորդը հպատակ թագավորություններն էին՝ Վիրք, Աղվանք, Մարաստան, Ադիաբենե, Օսրոյենե, Պալմիրենե, Փյունիկիա, Ասորիք, Կիլիկիա՝ շուրջ 400 հազ. քառ. կմ տարածքով: Երրորդը Հայաստանի քաղաքական ազդեցության ոլորտում գտնվող երկրներն էին՝ Պարթևստան, Նաբաթեա, Հրեաստան, Ամուդարյայի ստորին ավազանի սկյութական ցեղերը, Պարսից ծոցի և Կարմիր ծովի ափերին բնակվող արաբները՝ ավելի քան 2 մլն քառ. կմ տարածքով:

Այսպիսով՝ Տիգրան II-ը դարձավ Առաջավոր Ասիայի մեծագույն մասի տիրակալը: Հայոց տերության տարածքը, ենթակա երկրներով հանդերձ, կազմում էր շուրջ 3 մլն քառ. կմ, որը տասն անգամ գերազանցում էր Մեծ Հայքի տարածքը:

Հայկական տերությունը հելլենիստական պետություն էր՝ նման Ալեքսանդր Մակեդոնացու և Սելևկյանների տերություններին: Այն զարգացման ամենատարբեր աստիճանների վրա գտնվող երկրների մի ամբողջություն էր: Տերության միջուկը, բնականաբար, կազմում էր Մեծ Հայքը, որտեղ ապրում էր հայ ժողովրդի հիմնական մասը, այստեղ էին տերության քաղաքական ու տնտեսական նշանավոր կենտրոնները:

Տերության տնտեսապես ամենազարգացած շրջանը Ասորիքն էր՝ Անտիոք մայրաքաղաքով: Միջազգային տարանցիկ առևտրի կենտրոններ էին Փյունիկիայի քաղաքները: Հարուստ և հռչակավոր էին Դամասկոսը, Հալեպը, ինչպես նաև Կիլիկիայի Տարսոն, Ադանա և այլ քաղաքներ: Տիգրան II-ն Ասորիքի թագավորական իշխանությունը կենտրոնացրեց իր ձեռքում: Այդ երկիրը կառավարվում էր հատուկ փոխարքայի կողմից, որի նստավայրը Անտիոքն էր: Այստեղ փոխարքա-կառավարիչ նշանակվեց Տիգրանի մերձավորագույն զինակիցներից Բագարատը: Տիգրանի կրտսեր եղբայր Գուրասը նշանակվեց Հյուսիսային Միջագետքի փոխարքա, որի նստավայրը Մծբին քաղաքն էր: Այս երկրամասը երկրագործության և արհեստագործության նշանավոր կենտրոններից էր և լիովին բավարարում էր տերության հացահատիկի պահանջարկը:

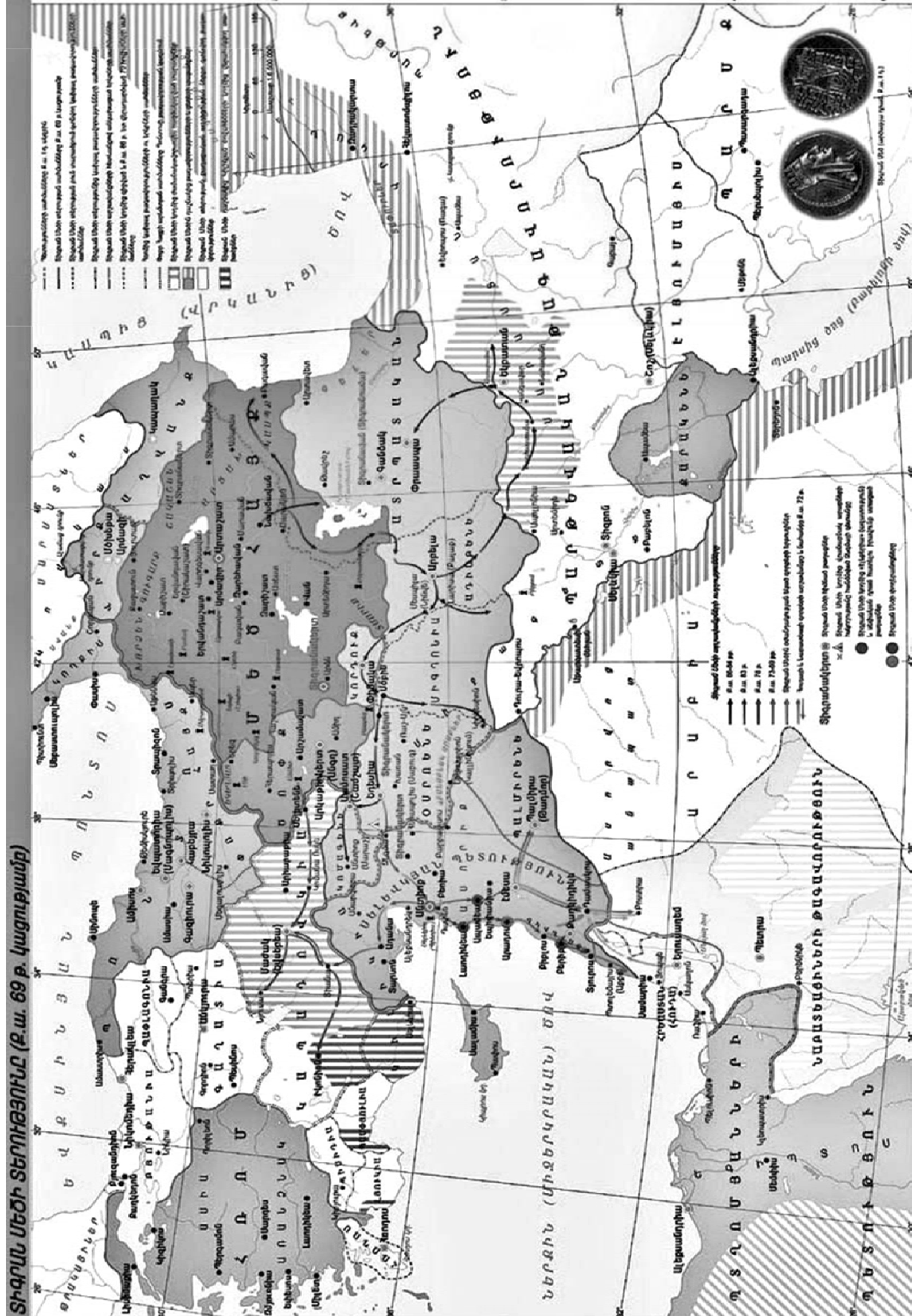
Արքայից արքա Տիգրան Մեծին հպատակ կամ նրա գերիշխանության տակ գտնվող երկրները պարտավոր էին հարկ վճարել և զորք տրամադրել: Տիգրան Մեծի տերության բանակն ուներ 300 հազար զինվոր: Դրանից 120 հազարը կազմում էր բուն հայկական զորքը:

Հսկայական տերության ծայրամասերը կենտրոնի հետ կապելու համար Տիգրան II-ը զարկ է տվել ճանապարհաշինությանը, որի շնորհիվ ստեղծվել է կենտրոնական ամուր հաղորդակցական կապ: Նա կառուցել է «Արքունի պողոտան», որ միմյանց հետ կապում էր տերության երեք մայրաքաղաքները՝ Արտաշատը, Տիգրանակերտը և Անտիոքը:

3.6 Աշխարհակալ բազմազգ տերություն. բազմաձևակութային, հասարակական միջավայր:

Հարցեր

1. Ի՞նչ ընդհանրություններ կային Տիգրանի Մեծի նվաճած երկրների և Հայաստանի միջև:
2. Ինչպիսի՞ կառուցվածք ուներ Տիգրանի տերությունը:
3. Ինչպիսի՞ դերատարում ուներ Ասորիքը լայնածավալ կայսրության շրջանակներում:

3.7 Արտավազդ II-ը և նրա հաջորդները: Արտաշեսյան թագավորության անկումը: (2ժամ)

Արտավազդ II-ի գահակալությունը: Արտաշատի պայմանագրի կնքումից հետո Տիգրան II Մեծը գահակալեց ևս տասը տարի: Նա թագաժառանգ Արտավազդին թողեց մի ընդարձակ երկիր՝ զարգացած տնտեսությամբ ու հզոր բանակով: Տիգրան Մեծի կյանքի վերջին շրջանում Արտավազդը եղել է նրա գահակիցը, որն օգնել է

պատկառելի տարիք ունեցող հորը կառավարելու երկիրը: Թագաժառանգը փայլուն կրթություն ստացած, բազմակողմանի զարգացած, հունարենին գիտակ մտավորական անձնավորություն էր, ճկուն դիվանագետ, իրատես քաղաքագետ ու ռազմական գործիչ:

Արտավազդ II-ը (Ք.ա. 55–34 թթ.) գահ բարձրացավ միջազգային չափազանց բարդ իրադրության պայմաններում: Նրան մեծ հմտություն էր անհրաժեշտ տարածաշրջանի երկու տերությունների՝ Հռոմեական պետության և Պարթևական թագավորության միջև մրցակցության պայմաններում կողմնորոշվելու համար: Մեծ Հայքի դիրքորոշումից էր կախված, թե որ տերությունը տիրապետող դիրք կստանար տարածաշրջանում: Ստեղծված ռազմաքաղաքական իրադրության պայմաններում Արտավազդ II-ն ավելի հաճախ հակվում էր դեպի Պարթևստանը՝ ձգտելով պահպանելու Հայաստանի՝ տարածաշրջանի հզոր պետության կարգավիճակը:

Հռոմեա-պարթևական պատերազմը և Հայաստանը: Հռոմում սկսված ներքաղաքական պայքարն ավարտվեց Առաջին եռապետության ձևավորմամբ: Եռապետներից Կրասոսը ստացավ Արևելքը և Պարթևստանի դեմ արշավելու հրամանատարությունը Ք.ա. 54 թ. գարնանը հռոմեական 50-հազարանոց բանակը Կրասոսի հրամանատարությամբ ժամանեց Ասորիք: Նա ծրագրել էր ջախջախել պարթևներին և հասնել Հնդկաստան: Այդ պատերազմում Կրասոսը որոշակի հույսեր էր կապում Հայաստանի հետ:

Արտավազդի և Կրասոսի հանդիպումը տեղի ունեցավ Ք.ա. 54 թ. գարնանը Ասորիքում: Արտավազդը Կրասոսին խոստացավ տրամադրել 16-հազարանոց այրուձի և 24-հազարանոց անպայման պատժելու է Արտավազդին: Նման վերաբերմունքի պայմաններում, բնականաբար, Արտավազդ II-ը փոխեց իր քաղաքական ուղղվածությունը և դաշինք առաջարկեց Օրոդես II-ին, որն այն սիրահոժար ընդունեց: Հայ-պարթևական պայմանագիրը կնքվեց Ք.ա. 54 թ. վերջերին Արտաշատում: Դաշինքն ամրապնդվեց հայոց թագավորի քրոջ և պարթևների թագաժառանգ Բակուրի ամուսնությամբ:

Կրասոսը, չփոխելով մարտավարությունը, Ք.ա. 53 թ. գարնանն անցավ Եփրատը և սկսեց իր արշավանքը դեպի Պարթևստան: Չոր, տափաստանային կլիման, անսովոր շոգերն ու հիվանդությունները բարոյալքել էին հռոմեական զինվորներին: Սակայն Կրասոսը համառորեն շարունակում էր առաջխաղացումը: Ք.ա. 53 թ. մայիսի 6-ին Խառան քաղաքից ոչ հեռու տեղի ունեցած ճակատամարտում պարթև զորավար Սուրենը գլխովին ջախջախեց հռոմեական բանակին: Սուրենը Կրասոսի գլուխն ուղարկեց Հայաստան, որտեղ այդ ժամանակ հյուրընկալվել էր Օրոդես II-ը՝ պարթև մեծամեծների հետ Անտոնիոսի արշավանքները: Կրասոսի պարտության հետևանքով Հռոմի դիրքերն Արևելքում հիմնովին սասանվեցին: Օգտագործելով պատեհ առիթը՝ պարթևական զինված ուժերը թագաժառանգ Բակուրի հրամանատարությամբ անցան լայնածավալ հարձակ-

ման և հռոմեացիներին դուրս մղեցին Ասորիքից, Փյունիկիայից, Պաղեստինից, Հրեաստանից և Կիլիկիայից: Պարթևներին օժանդակում էին հայկական զորամասերը՝ Վասակ զորավարի գլխավորությամբ:

Պարթևների հաջողությունները ստիպեցին Հռոմի քաղաքական շրջաններին հարթել ներքին ճգնաժամը: Ք. ա. 43 թ. կազմակերպվեց Երկրորդ եռապետությունը: Եռապետներից Անտոնիոսը ստացավ Արևելքը: Դեպքերը սկսեցին զարգանալ ոչ ի նպաստ հայերի: Խզվեց հայ-պարթևական դաշինքը: Սպասվող հռոմեա-պարթևական ռազմական բախման ժամանակ Հայաստանի համար այլևս հնարավոր չէր լինի պահպանել չեզոքություն:

Ի վերջո եկավ պատերազմի պահը: Դեպի Պարթևստան մեծ արշավանքի նախապատրաստություններ տեսնելուց հետո՝ Ք.ա. 36 թ., Անտոնիոսն անձամբ ժամանեց Արևելք: Նա իր տրամադրության տակ ուներ 100-հազարանոց բանակ և 300 սայլերի վրա բարձած պաշարողական տեխնիկա: Այս ամբողջ ուժը կենտրոնացվել էր Կարին գավառում, որտեղից էլ սկսվեց արշավանքը: Արտավազդը հռոմեացիներին տրամադրել էր ընդամենը 13-հազարանոց մի զորամաս:

Հայաստանի տարածքով Անտոնիոսը ներխուժեց Ատրպատական և շարժվեց այդ երկրի մայրաքաղաք Փրասսպա: Այդ պահին Անտոնիոսը կատարեց ճակատագրական սխալ: Մասնատելով բանակը՝ նա իր հիմնական ուժերը նետեց Փրասսպայի դեմ: Գումակը բավականին հեռավորությունից դանդաղ հետևում էր առաջապահ զորամասերին: Ուստի պահապան զորամասը ոչինչ չկարողացավ անել, երբ պարթևները հանկարծակի գրոհով շրջապատեցին գումակը: Պաշարողական մեքենաները ջարդուփշուր արվեցին ու այրվեցին: Պարզ դարձավ, որ հռոմեական բանակն այլևս քաղաքներ գրավել չէր կարող: Անհրաժեշտ էր շուտափույթ նահանջել:

Հռոմեացիները միայն Փրասսպայի պարիսպների տակ ունեցան 20 հազար սպանված: Անտոնիոսը բռնեց հետդարձի ճանապարհը: Ավելի վաղ, հրաժարվելով ռազմական հետագա գործողություններին մասնակցելուց, իր զորամասով Հայաստան էր վերադարձել Արտավազդ II-ը: Հետագայում Անտոնիոսը հայոց արքային է համարել իր բոլոր դժբախտությունների պատճառը:

Հսկայական կորուստներով Ք.ա. 36 թ. աշնանը հռոմեական բանակը նահանջեց դեպի Հայաստան: Անընդհատ հարձակումներով պարթևներն ուժասպառ արեցին հակառակորդին: Նահանջի 27-րդ օրը հռոմեացիները վերջապես հասան Արաքսին: Նրանց ընդհանուր կորուստը կազմում էր 44 հազար զինվոր:

Արտավազդ II-ը պատշաճ ու հոգատար վերաբերմունք ցույց տվեց պարտվածներին՝ փրկելով շատերի կյանքը: Թեև Անտոնիոսը ցանկանում էր վրեժխնդիր լինել Արտավազդից, սակայն պահն անպատեհ էր, և նա շտապեց բանակը դուրս բերել Հայաստանից ու մեկնել Եգիպտոս՝ իր կնոջ՝ այնտեղի թագուհի Կլեոպատրայի մոտ: Արդեն Ալեքսանդրիայից Հռոմի Ծերակույտին ուղարկված պաշտոնական զեկուցագրում Անտոնիոսն իր ապաշնորհությունն ու մեղքը թաքցնելու նպատակով ռազմական վիթխարի ծախսերն ու մարդկային ահռելի կորուստները բացատրում էր իբրև թե հայոց թագավորի դավաճանությամբ:

Իր վարկաբեկված հեղինակությունը վերականգնելու նպատակով նա ծրագրում է գրավել և կողոպտել Հայաստանը: Դիմելով խորամանկության՝ նախ փորձում է Արտավազդին ծուղակը գցել: Անտոնիոսը հայոց արքային հրավիրում է Ալեքսանդրիա՝ իբր պարթևների դեմ հաջորդ տարի ձեռնարկելիք արշավանքի ծրագիրը քննարկելու: Արտավազդը մերժում է այդ հրավերը: Այնժամ Անտոնիոսը հատուկ խնամախոսներ է ուղարկում Արտաշատ՝ Արտավազդին հրավիրելով Ալեքսանդրիա՝ հայոց արքայադստեր և իր ու Կլեոպատրայի որդի Ալեքսանդրի ամուսնության հարցը քննարկելու:

Մերժում ստանալով՝ Անտոնիոսը վաթսունհազարանոց բանակով Ք.ա. 34 թ. ամռանն արշավում է Հայաստան և ուղղվում դեպի Արտաշատ: Ցանկանալով երկիրը զերծ պահել ավերածություններից ու զոհերից՝ Արտավազդ II-ը որոշում է բանակցել հռոմեական եռապետի հետ: Անշուշտ, դա ազնիվ, ինքնազոհ, սակայն միամիտ քայլ էր: Բանակցությունների ընթացքում Արտավազդն իր ընտանիքի հետ ձերբակալվում է, ապա շղթայակապ ուղարկվում Ալեքսանդրիա: Անտոնիոսի այս տմարդի քայլը դատապարտել են անգամ իրենք՝ հռոմեացիները: Հայաստանում թողնելով հռոմեական կայազոր՝ Անտոնիոսը թալանում է արքունի գանձերը, հսկայական ավարով ու գերիներով վերադառնում Եգիպտոս: Հայոց թագաժառանգ Արտաշեսը հանդուգն հարձակմամբ փորձում է ազատել գերի արքային ու իր հարազատներին, սակայն ապարդյուն: Ալեքսանդրիայում Անտոնիոսը կազմակերպում է հաղթահանդես, որի ընթացքում հայոց արքան ու իր ընտանիքի անդամները, ոսկե շղթաներով կապված, անցնում են քաղաքի փողոցներով: Հռոմեացի զորավարը նրանց հորդորում է ներում հայցել, խոնարհվել Կլեոպատրային և նրան մեծարանքի խոսքեր շոյալել: Սակայն հայոց արքան ու թագուհին, նրանց զավակները՝ Տիգրանն ու Արտավազդը, անցնում են հպարտ ու արժանապատիվ, և ինչպես գրում է ժամանակակից հույն պատմիչը. «Ցույց են տալիս իրենց ոգու արիությունը»:

Արտաշես II: Հայ ժողովուրդը երիտասարդ ու եռանդուն թագաժառանգի՝ Արտաշեսի գլխավորությամբ ոտքի կանգնեց հռոմեական զավթիչների դեմ: Երկրում սկսվեցին զանգվածային հակահռոմեական զինված ելույթներ, որոնք դաժանությամբ ճնշվեցին: Արտաշեսը ստիպված էր իր զորքերով հեռանալ Պարթևստան: Հռոմի ծավալվելը դեպի Արևելք և Հայաստանի ռազմակալումը կտրուկ փոխեցին քաղաքական իրադրությունն Առաջավոր Ասիայում: Պարթևները հիանալի գիտակցում էին, որ Հայաստանից հետո իրենք են լինելու Հռոմի հաջորդ թիրախը: Այս հանգամանքը ստիպեց Հրահատ IV-ին փոխել իր վերաբերմունքը Հայաստանի հանդեպ: Արդյունքում նա ոչ միայն քաղաքական ապաստան շնորհեց հայոց թագաժառանգին և իր դստերը կնության տվեց նրան, այլև ռազմական զգալի օգնություն տրամադրեց:

Այդ պայքարն ավելի արդյունավետ դարձավ Ակցիումի ճակատամարտից հետո: Հայ-պարթևական միացյալ բանակը Արտաշեսի գլխավորությամբ մտավ Հայաստան և մի քանի ճակատամարտերում պարտության մատնելով հռոմեական լեգեոններին՝ նրանց դուրս շարտեց երկրից: Այս հաղթանակների շնորհիվ Արտաշեսն Արտաշատում մեծ հանդիսավորությամբ օծվեց հայոց թագավոր (Ք.ա. 30-20 թթ.):

Ինչպես ցույց տվեցին հետագա իրադարձությունները, նոր թագավորը վառ անհատականություն էր: Ստանալով հոր՝ Արտավազդ II-ի մահապատժի լուրը՝ Արտաշեսը կարգադրում է սրի քաշել Հայաստանում գտնվող բոլոր հռոմեացիներին:

Երիտասարդ ու եռանդուն թագավորը պատերազմում է Հռոմի դաշնակից Ատրպատականի թագավորության դեմ և պարտության մատնում հակառակորդին: Այդ երկիրը միացվում է Հայոց թագավորությանը, իսկ թագավորն էլ գերի է վերցվում: Պատահական չէ, որ Արտաշես II-ի դրամների վրա դրոշմված է մեծադրոգ «Արքայից արքա» մակագրությունը: Արտաշես II-ի շեշտված հակահռոմեական դիրքորոշումը և հատկապես դաշինքը Պարթևստանի հետ մեծապես հակասում էին Հռոմի արևելյան քաղաքականության շահերին, խոչընդոտում նրա զավթողական ծրագրերին: Նման պայմաններում Հռոմը չէր կարող հանդուրժել ինքնուրույն և անցանկալի հայոց թագավորին, մանավանդ որ կարելի էր նրա փոխարեն գահ բարձրացնել Հռոմում գտնվող Արտաշեսի կրտսեր եղբորը՝ Տիգրանին: Ահա այս խնդրի լուծումն է իր առջև դրել Օկտավիանոսը, որը Ք.ա. 27 թվականին պաշտոնապես իրեն հայտարարել էր Օգոստոս («Սրբազան») և

հիմք դրել Հռոմի կայսերական վարչակարգին:

Օկտավիանոս Օգոստոսը ջանք չի խնայում հռոմեական գերիշխանությունն Առաջավոր Ասիայում հաստատելու ուղղությամբ: Դա, բնականաբար, հնարավոր էր միայն Արտաշես II-ին ասպարեզից հեռացնելու ճանապարհով: Արդեն Ք. ա. 20 թ. հռոմեական բանակը կանգնած էր Հայաստանի սահմանագլխին: Հենց այդ ժամանակ էլ Արտաշատում դավադրաբար սպանվում է Արտաշես II-ը:

Ստանալով Արտաշես II-ի սպանության լուրը՝ հռոմեական զորքն անարգել մտնում է Հայաստան և շարժվում դեպի Արտաշատ: Հռոմեացիներն իրենց հետ բերում էին Հայաստանի նոր թագավորին՝ Արտաշեսի կրտսեր եղբայր Տիգրանին:

Վերջին Արտաշեսյանները: Արտաշատից ոչ հեռու բանակած հռոմեական ճամբարում հայոց թագավորական իշխանության պատվանշանները դրվեցին Տիգրան III-ի (Ք. ա. 20-8 թթ.) գլխին: Այս իրադարձությունը Հռոմում դիտվել է իբրև իրենց իշխանության հաստատում: Հայաստանը թուլացնելու նպատակով նրանից անջատվեց Ատրպատականը, և այստեղ թագավոր կարգվեց Հռոմի կամակատար Արիոբարզանեսը:

Գահակալման վերջին շրջանում Տիգրան III-ը ձեռքագատվեց Հռոմի միջամտություններից և մերձենալով Պարթևստանին՝ սկսեց վարել ինքնուրույն քաղաքականություն: Ապացույցը պահվել է մակագրությամբ նրա դրամների թողարկումն էր:

Տիգրան III-ի մահից հետո, առանց Հռոմի հետ համաձայնեցնելու, գահ բարձրացավ նրա որդին՝ Տիգրան IV-ը (Ք.ա. 8-5 թթ.), որը թագավորեց որպես անկախ ու ինքնիշխան միապետ: Հռոմում սա ընկալվեց որպես իրենց տիրապետության դեմ ապստամբություն: Դեպքերի ժամանակակից հռոմեական պատմիչն այդ կապակցությամբ շեշտել է, թե՛ «Արևելքում իրենց ամենից շատ հոգսեր պատճառել են հայերը»:

Ք.ա. 5 թ. Օգոստոսը մեծ բանակով Հայաստան է ուղարկում իր որդեգիր Գայոս Կեսարին, որը, գահընկեց անելով Տիգրան IV-ին, թագավոր է հայտարարում նրա հորեղբորը՝ Արտավազդ III-ին (Ք.ա. 5-2 թթ.): 25 տարի Հռոմում ապրած, դաստիարակված և հայ իրականությունից խորթացած այս թագավորը երկիրը կառավարում էր հռոմեական օրենքներով և զբաղվում անզուսպ թալանով: Չհանդուրժելով այս վիճակը՝ հայերը Տիգրան IV-ի գլխավորությամբ Ք.ա. 2 թ. Ապստամբում են Հռոմի դրածոյի դեմ և երկրից դուրս վտարում նրան ու օժանդակող զորամասերը: Կրկին գահ է բարձրանում Տիգրան IV-ը, այս անգամ քրոջ՝ Էրատոյի հետ միասին (Ք.ա. 2 - Ք.հ. 1 թթ.):

Սակայն Տիգրան IV-ին վիճակված չէր երկար կառավարել: Ք.հ. 1 թ. նախակովկասյան տափաստաններից Մեծ Հայքի տարածք ներխուժած սարմատական քոչվոր ցեղերի դեմ ճակատամարտում նա զոհվում է: Տիգրան IV-ի մահով անկում է ապրում Մեծ Հայքի Արտաշեսյան արքայատոհմը: Ինչպես պատկերավոր արձանագրել է հռոմեացի պատմիչ Տակիտոսը՝ «Հայերը մնացին առանց թագավորի, անտերունչ»:

Տիգրան IV-ի սպանությամբ Հայաստանի առջև ծառայեցավ նոր արքայատոհմ հաստատելու խնդիրը: Թեև այն առաջին հերթին ներքին խնդիր էր, սակայն անմիջապես ձեռք բերեց միջազգային քաղաքական հնչեղություն՝ դառնալով Հռոմի և Պարթևստանի հակամարտության և մրցակցության հիմնական կենտրոն:

3.7 Արտավազդ II-ը և նրա հաջորդները: Արտաշեսյան թագավորության անկումը:

Հարցեր

1. Ի՞նչ տարածաշրջանային դերակատարում ունեի Հայաստանը Արտավազդ 2-րդի կառավարման շրջանում:
2. Ինչո՞վ էր պայմանավորված Արտաշես 2-րդի սպանությունը:
3. Ի՞նչ դերակատարություն ունեի Պարթևստանը հայկական ինքնուրույնության պահպանման հարցում:

Համացանցային նյութեր թեմայի վերաբերյալ

3. <https://www.youtube.com/watch?v=uXgl4TKz3ns>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=100YwlsfxUU>
5. https://www.youtube.com/watch?v=ffHgOWP_vP0
6. <https://www.youtube.com/watch?v=JRoMlGZnRDw>

Տեքստը-Ա. Մելքոնյան, Հ. Ավերիսյան, Ա. Մովսիսյան...10-րդ դաս բան, Հայոց Պատմություն, Ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքեր:

Հեղափոխական աշխատանքի գնահատման սանդղակ

Չափանիշ	8-10	5-7	3-4	1-2
Հետազոտում	<p>Դու մանրամասն բացատրում ես ալբոմում կատարած հետազոտական հարցի ընտրությունը:</p> <p>Արդյունավետորեն հետևում ես գործողությունների ծրագրին՝ հետազոտական հարցն ուսումնասիրելու համար: Օգտագործում ես մի շարք մեթոդներ մշակութային արժեքի մասին համապատասխան տեղեկատվություն:</p> <p>Հետևողականորեն հավաքելու և արձանագրելու համար:</p> <p>Հանգամանորեն անդրադառնում ես հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>	<p>Դու բացատրում ես հետազոտական հարցի ընտրությունը, հետևում ես գործողությունների ծրագրին հետազոտական հարցը ուսումնասիրելու համար:</p> <p>Դու հաճախ ես օգտագործում մի շարք մեթոդներ համապատասխան տեղեկատվություն հավաքելու և արձանագրելու համար:</p> <p>Դու անդրադառնում ես հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>	<p>Դու նկարագրում ես հետազոտական հարցի ընտրությունը:</p> <p>Հիմնականում հետևում ես գործողությունների ծրագրին հետազոտական հարցն ուսումնասիրելու համար:</p> <p>Դու օգտագործում ես որոշ մեթոդներ համապատասխան տեղեկություններ հավաքելու և արձանագրելու համար:</p> <p>Դու ուղղորդմամբ կամ որոշակի խորությամբ ես անդրադառնում հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>	<p>Քո հետազոտական հարցը սահմանափակ է,</p> <p>դու հետևում ես գործողությունների ծրագրին սահմանափակ ձևով՝ հետազոտական հարցը ուսումնասիրելիս:</p> <p>Դու հավաքում և գրառում ես տեղեկատվությունները սահմանափակ չափով:</p> <p>Դու ուղղորդմամբ, սահմանափակ չափով ես անդրադառնում հետազոտական գործընթացին և արդյունքներին:</p>
Հաղորդակցում	<p>Դու լիովին հասկանալի ես հաղորդում տեղեկություններն և գաղափարներն:</p> <p>Դու արդյունավետ ես կազմակերպում տեղեկություններն ու գաղափարները</p>	<p>Դու հիմնականում հստակ ես հաղորդում տեղեկությունները և գաղափարները:</p> <p>Դու հիմնականում կազմակերպում ես տեղեկություններն ու գաղափարները:</p>	<p>Դու թերի, պարզորեն հաղորդում ես տեղեկություններ և գաղափարներ:</p> <p>Դու թերի ես կազմակերպում տեղեկություններ և գաղափարներ:</p>	<p>Քո տեղեկությունների և գաղափարների հաղորդման ոճը ոչ միշտ է պարզ</p> <p>Դու կազմակերպում ես տեղեկություններ և գաղափարներ սահմանափակ ձևով:</p>
Քննադատական մտածողություն	<p>Դու հիմնավոր բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով:</p> <p>Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես հիմնավոր կարծիք:</p>	<p>Դու մասնակի բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով:</p> <p>Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես կարծիք</p>	<p>Դու պարզորեն բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով:</p> <p>Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես պարզ կարծիք:</p>	<p>Դու թերի ես բացահայտել ես հիմնական կետերը՝ գաղափարների, միջոցառումների, տեսողական ներկայացման կամ փաստարկների միջոցով:</p> <p>Օգտագործելով տեղեկատվություն տալիս ես թերի կարծիք:</p>

1.Ներկայացնել հեղափոխական աշխատանք Միասնական հայկական պետությունից մինչև աշխարհակալ փերություն թեմայի որևիցե ենթաթեմայից:

Հեղափոխական աշխատանքը պետք է հիմնված լինի ժամանակաշրջանի հասանելի աղբյուրների վրա: Աշխատանքը ցանկալի է ունենա նաև պատկերային հատված: Հեղափոխական աշխատանքը պետք է ունենա նախաբան, խնդիրների հստակ ձևակերպմամբ (որոնք ցանկալի է բխեցված լինեն թեմայի վերջնարդյունքներից), բովանդակային մասից և վերջաբանից: Աշակերտը աշխատանքը ներկայացնելուց զատ, պետք պատրաստ լինի նաև ներկայացնել փյալ հեղափոխության պրեզենտացիոն ներկայացումը:

2.Ներկայացնել փյալ ժամանակաշրջանի որևիցե աղբյուրի վերլուծական բնույթի, պրեզենտացիոն խմբային աշխատանք, ցանկալի է 3-4 հոգանոց խմբերով:

Ներկայացված աշխատանքի առանցքային կարևորությունը վերջինիս հանդես վերլուծական, քննական մոտեցման ցուցաբերումն է: Խիստ կարևոր է կատարել փյալ աղբյուրի համեմատական վերլուծությունը, փորձելով պարզել նաև վերջինիս օբյեկտիվության աստիճանը: